

An Exploration of Imam Ali (PBUH)'s Boasting Themes in Nahj al-Balagha from the Psychological Viewpoint

Mohammadhossein Khavaninzadeh^{*}, Khalil Parvini^{**}

Reza Afhami^{***}, Maryam Esmaeilinasab^{****}

Abstract

Given boasting talks in Imam Ali (PBUH)'s Nahj al-Balagha, it seems necessary to explore them according to most recent methods of psychological analysis to ascertain whether self-praise can be attributed to the Islamic-spiritual leader. The category of self-praise contains many features of narcissism. This study first provides a psychological analysis of the boasting talks and then looks at them from a linguistic viewpoint. The research results make a substantial contribution to knowing the character of Imam Ali (PBUH) and interpreting old texts related to theosophical-historical issues. It belongs in the domain of historical and calculative psychology which examines behavior, the mind, and effects of historical, social and cultural factors. First, using the 'representation of conceptual structure' which is a new method of processing natural language aimed at linking natural language with psychometric measures, the study explores the text of Nahj al-Balagha and the convergence between it and Ruskin and Terry's Narcissist Personality Inventory (NPI-40) which provides the most commonly used criteria for measuring narcissism in the literature of social and personality psychology. In addition to measuring the fulfilment of the criteria of narcissism by Imam Ali (PBUH)'s speeches in the text of Nahj al-Balagha, this study determines the

^{*} phd candidate of Arabic Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran (Corresponding author), mohammadhosinekhavaninzadeh@gmail.com

^{**} professor of Arabic Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, parvini@modares.ac.ir

^{***} Associate Professor of Research in Art History, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, afhami@modares.ac.ir

^{****} Associate Professor of Psychology, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, esmaeilinasab@modares.ac.ir

Date received: 16/12/2024, Date of acceptance: 15/03/2025

regression between the text and seven sub-measures, and through exploring the text of Nahj al-Balagha has interpreted different aspects of the measure. According to the research statistics, Imam Ali (PBUH) does not show a narcissistic personality in Nahj al-Balagha, and sub-measures of exhibitionism and authority have the highest rate compared to other sub-measures. Third to these is self-sufficiency, and vanity and entitlement have the lowest rate. Furthermore, narcissism sub-measures in Nahj al-Balagha have the lowest rate in Imam Ali (PBUH)'s negative and reproachful statements, and the highest rate in his speech containing subjects of 'rightfulness', 'praise and condemnation', and 'war'.

Keywords: text analysis based on theory, calculative psychology, narcissism, boasting, Nahj al-Balagha, Imam Ali (PBUH).

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) در نهج‌البلاغه از منظر روان‌شناسی

محمد حسین خوانین زاده*

خلیل پروینی**، رضا افهمی***، مریم اسماعیلی نسب****

چکیده

با توجه به مشاهده گفتمان خودستایانه در نهج‌البلاغه، بررسی این موضوع با روش‌های تحلیلی نوین روان‌شناسی، ضروری است تا ارتباط این ویژگی با رهبری معنوی-اسلامی مشخص شود. خودستایی دارای بسیاری از مؤلفه‌های خودشیفتگی است و این پژوهش، ابتدا به تحلیل روان‌شناختی، و سپس به بررسی زبانی خودستایی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش به شناخت شخصیت امام علی(ع) و درک متون تاریخی-کلامی کمک می‌کند. این مطالعه در حوزه روان‌شناسی تاریخی و محاسباتی قرار دارد که به بررسی رفتار، ذهن و چگونگی تأثیر عوامل تاریخی، اجتماعی و فرهنگی می‌پردازد. پژوهش با روش «بازنمایی ساختارمفهومی» که روش جدیدی در پردازش زبان طبیعی با هدف پیوند آن با مقیاس‌های روانسنجی است، به واکاوی متن نهج‌البلاغه و همگرایی میان آن و پرسشنامه NPI-40 (معیار رایج خودشیفتگی) پرداخته و علاوه بر سنجش میزان انطباق، رابطه رگرسیون میان متن و هفت زیرمقیاس پرسشنامه مزبور را تعیین نموده و از طریق واکاوی متن نهج‌البلاغه، به تفسیر جنبه‌های مختلف این مقیاس پرداخته است. نتایج نشان می‌دهد امام علی(ع) خودشیفته نبوده است و زیرمقیاس «خودنمایی» و «قدرت و اختیار» بیشترین میزان را دارد و پس از آن، «خودبسندگی» قرار می‌گیرد و «غرور و

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
mohammadhosinekhavaninzadeh@gmail.com

** استاد زبان و ادبیات عربی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، parvini@modares.ac.ir

*** دانشیار پژوهش و تاریخ هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، afhami@modares.ac.ir

**** دانشیار روانشناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، esmaeilinasab@modares.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵

خودبینی» در پایین‌ترین میزان است. همچنین در موارد کمترین آمار خودشیفتگی در نهج‌البلاغه، موضوع سخن موارد سلبی و مذمت‌آمیز را شامل می‌شود و موضوعات «حقانیت»، «مدح‌و‌ذم» و «جنگ»، بیشترین آمار زیرمقیاس‌ها را می‌رساند.

کلیدواژه‌ها: تحلیل متن مبتنی بر نظریه، روان‌شناسی محاسباتی، خودشیفتگی، خودستایی، نهج‌البلاغه، امام علی (ع).

۱. مقدمه

مسئله خودستایی امام علی (ع) و مفهوم عربی-اسلامی فخر، اولین بار مورد سؤال و بررسی قرار نمی‌گیرد و برخی از محققان معتقدند در گفتار امام علی (ع)، گفتار خودستایانه دیده می‌شود. این پژوهش به این مسئله می‌پردازد که امام علی (ع) به عنوان رهبر معنوی و حاکم مورد پذیرش اسلامی، می‌توانسته به این ویژگی اخلاقی متصف شده باشد یا خیر، و در صورت متصف‌بودن، تحلیل این ویژگی اخلاقی به چه صورت است. زیرا در نگاه ابتدایی و با معیار اسلامی، خودستایی که اشتراک زیادی با خودشیفتگی (narcissism) دارد، از رذائل اخلاقی است و حاکم اسلامی نباید بدین رذیله اخلاقی متصف و آلوده شود.

پژوهش‌های گذشته، بر اساس مفهوم ادبی-کلامی فخر به انجام رسیده‌اند. درباره «حدیث مفاخره» امام علی (ع) و حضرت زهرا (ع) که در کتاب «الفضائل» فضل بن شاذان (۱۳۶۳: ۸۰-۸۲) آمده است، کتاب‌ها و مقالات متعددی نگاشته شده است و مجموعه مفاخرات امام علی (ع) در کتابی به تألیف «محمدباقر محمدی‌هیدجی» به نگارش در آمده است. همچنین دو پایان‌نامه کارشناسی ارشد با موضوع «بررسی تحلیلی عبارات موهم خودستایی امام علی (ع) از منظر قرآن و روایات با تأکید بر نهج‌البلاغه (عظیمه کهنسال، ۱۴۰۱)» و «تحلیل محتوایی تعابیر ناظر به خودستایی در نهج‌البلاغه (محمد حیدری، ۱۴۰۲)»، به نگارش آمده است. عنوان اول اساساً وجود مفهوم مصطلح خودستایی در نهج‌البلاغه را به خاطر تقابل آن با مفاهیم اسلامی، نپذیرفته است و عنوان دوم درصدد تحلیل شرح‌گونه عبارات ناظر بر خودستایی در نهج‌البلاغه است.

خودستایی مربوط به جهان درون و جهان بیرون است. بیان این مسئله به صرف توصیف ختم نمی‌شود و برونی‌سازی آن در لحن، آوا و هارمونی (harmony) الفاظ، نمود پیدا می‌کند. خودستایی در نهج‌البلاغه، ذاتی و درونی نبوده است و مطابق موقعیت، و در رابطه با جامعه بروز داده شده است و حالات رضایتمندی و نارضایتی امام را تا مقدار قابل توجهی انعکاس

داده است. از این رو به نظر می‌رسد شکایت‌ها و رضایت‌های امام علی(ع) جنبه دینی دارد و ابعاد سیاسی و اجتماعی موضوع در بیرون نمود پیدا می‌کند و دین و سرمداران آن به حالات برونی روحی توجه ویژه‌ای می‌کنند. زمانی که فشار روانی وجود دارد، عناصر درونی فرد فرافکنی و به صورت امری خارجی دیده می‌شود و دین از این منظر به ما کمک می‌کند تا رنج و ناتوانی را تحمل کنیم (Argyle, 2000: 129). از این جهت، خودستایی به نوعی با غرور و مکانیزم (mechanism) تدافعی معنی پیدا می‌کند و فرد خودستا با برون‌ریزی فضائل ادعایی خود، درصدد اهداف متعدد خود بر می‌آید.

مقوله خودستایی - چنانچه گذشت - اشتراک زیادی با خودشیفتگی دارد و بسیاری از آیتم‌های (items) خودشیفتگی در تحلیل خودستایی کمک به‌سزایی می‌کند و ذیل مؤلفه‌های خودستایی محسوب می‌شود. خودستایی و خودشیفتگی اساساً در ابتدا مسئله‌ای روانکاوانه است. از این رو پژوهش ابتدا تحلیل روانی مسئله را که مربوط به خودشیفتگی است، بررسی می‌کند. سپس از منظر زبانی به قضیه خودستایی می‌نگرد و تفکیک و تفسیرهای مختلف دیگری را که مبتنی بر روان‌شناسی و داده‌کاوی متن (Data Mining) است، درباره تحلیل روانشناسانه خودستایی در نهج‌البلاغه مطرح و بررسی می‌کند.

در مورد علل خودستایی و خودشیفتگی نظریاتی وجود دارد؛ همچون نظریه «حقارت عضوی» آدلر (Alfred Adler) که احساس حقارت را انگیزه‌ای برای تلاش و رسیدن به اهداف می‌داند (Ryckman, 2008: 119)، نظریه فروید که تحسین و تأیید را از نیازهای دوران کودکی می‌شمارد (Freud, 1914: 89-90)، نظریه کوهات (Heinz Kohut) که نقش تأیید و همدلی را از عوامل مؤثر رشد خودشیفتگی می‌دانست (Kohut, 1971: 64-67)، یا نظریه تحسین و رقابت خودشیفتگی (NARC) بک (Michael Back) و همکاران که تأثیر مثبت و منفی رضایت بر زندگی را مورد بررسی قرار می‌دهد (Back et al, 2013: 1024-1026). امام علی(ع) نیز علل و انگیزه‌های خودستایی را در مواردی بیان می‌دارد که با برخی از این نظریات هم‌پوشانی دارد و قابل تحلیل است.

این پژوهش بر اساس روان‌شناسی تاریخی، شواهد تاریخی و موقعیت‌های روانی متن تاریخی را تحلیل می‌کند. با استفاده از «یادگیری عمیق» (Deep Learning) و با مدل «پردازش زبان طبیعی» (NLP)، بین زبان طبیعی مردم و متن نهج‌البلاغه رابطه برقرار می‌شود و طبق «یادگیری انتقالی» (Transfer Learning)، متن نهج‌البلاغه بر اساس ادبیات عرب، با دقت زیاد و بدون روش انسان‌ساختی^۱ و دخالت تفسیر انسانی، طبق پرسش‌نامه خودشیفتگی در رسته‌های

مختلف مورد واکاوی قرار می‌گیرد و طبق مقادیر مختلف، سنجیده می‌شود. این روش ویژگی‌های روانی متن را روشن می‌کند و متن نهج‌البلاغه همزمان به صورت یکپارچه «متن‌کاوی» (text mining) می‌شود و ذات کلمات از نظر روانی، مد نظر قرار می‌گیرد.

«یادگیری عمیق» زیرمجموعه‌ای از یادگیری ماشین است که با بهره از شبکه‌های عصبی مصنوعی چندلایه، یادگیری از داده‌های پیچیده و حجیم را ممکن می‌کند. در یادگیری ماشین سنتی و انسان‌ساخت، داده‌ها به صورت دستی استخراج می‌شوند ولی در این روش، کار به صورت خودکار و با شبکه‌های عصبی انجام می‌شود. «پردازش زبان طبیعی» نقطه تلاقی علوم کامپیوتر، زبانشناسی و هوش مصنوعی است و زبان طبیعی گفتاری و نوشتاری را به صورت خودکار توسط ماشین پردازش می‌کند.^۲ «یادگیری انتقالی» نیز مدلی در یادگیری ماشین است که در آن یک دانش و مدل کسب‌شده و آموزش‌دیده، از یک مسئله (وظیفه مبدأ)، به مسئله‌ای دیگر (وظیفه مقصد) منتقل می‌شود (Weiss and Khoshgoftaar, 2016: 2). فرآیند و ترکیب مدل‌ها و ابزار مذکور منجر به استخراج اطلاعات زیاد، پیچیده و پنهان می‌شود و «متن‌کاوی» شکل می‌گیرد.

در تمام پژوهش‌های حاضر، تمام موارد و گونه‌های فخر و خودستایی در نهج‌البلاغه، به صورت کامل و موردی جمع‌آوری نشده است و طبیعتاً رابطه آن از منظر روان‌شناسی مورد بررسی قرار نگرفته است. همچنین «متن‌کاوی» در پژوهش‌های فارسی بر اساس «بازنمایی‌های ساختاری متنی» (CCR) مبنی قرار نگرفته است و این پژوهش برای اولین بار از این شیوه روانشناسانه استفاده می‌کند. چنانچه توضیح مبسوط آن در روش پژوهش می‌آید، در این روش متن به داده‌های قابل فهم برای ماشین تبدیل می‌شود و هر کلمه در متن، با توجه به بافتی که در آن قرار دارد، به یک بردار عددی تبدیل می‌شود.

اما درباره متن مورد پژوهش، با دردسترس بودن متن مهم و تاریخ‌مند نهج‌البلاغه، اتقان کار و شفافیت در نتایج بالا می‌رود. حدود ۹۰٪ یا بیشتر نهج‌البلاغه در دوره پنج ساله حکومت امام علی(ع) القا شده است و این دوره از جهت ثبت نوشتار و گفتار، اتقان و امکان تاریخ‌نگاری بیشتری داشته است. همچنین دوره خلافت و گفتاری امام که متناسب با مناسبات اجتماعی و سیاسی جامعه بیان گردیده، در این اثر ملحوظ است و ملایمات و ناملایمات کنشی - که قابلیت تحلیل بیشتری دارد - نمود بیشتری دارد و تنش‌های داخلی حکومت او را انعکاس می‌دهد. در واقع این متن الگویی چندبعدی و منبع نسبتاً جامع برای حالات روحی امام علی(ع) و یک نظام

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۳۹

فکری محسوب می‌شود و در نتیجه، متن مناسبی برای پژوهش بررسی خودستایی در نهج‌البلاغه است.

اهمیت این پژوهش زمانی مشخص می‌شود که نتیجه پژوهش، در شناخت شخصیت امام علی(ع) به عنوان رهبر جامعه اسلامی و برداشت از متون کهن مربوط به مسائل تاریخی - کلامی، کمک به‌سزایی دارد و علوم انسانی مدرن در راه شناخت عمیق‌تر و دقیق‌تر از میراث فرهنگی و دینی ما، به کار گرفته می‌شود.

بر اساس اهداف مزبور، سوالات پژوهش اینچنین است؛

۱. مفاهیم خودستایی در نهج‌البلاغه در چه رسته‌هایی قرار می‌گیرد و علل، انگیزه‌ها و

ریشه‌های خودستایی امام علی(ع) در نهج‌البلاغه چگونه معنی پیدا می‌کند؟

۲. بر اساس پرسشنامه «شخصیت خودشیفته ۴۰ گویه‌ای» کیفیت زیرمقیاس‌های

خودشیفتگی امام علی(ع) در متن نهج‌البلاغه، به چه صورت است و چگونه معنی پیدا می‌کند؟

فرض بر آن است که مفاهیم خودستایی در نهج‌البلاغه را می‌توان در دسته‌های کلان

طبقه‌بندی کرد و علل وجود آن در مسائل اجتماعی، سیاسی و فردی، قابل بررسی است.

همچنین نتایج داده‌های پرسشنامه مزبور تا حد قابل توجهی انعکاس‌دهنده ابعاد شخصیتی

صاحب متن خودستایی در نهج‌البلاغه است و به تحلیل میزان و کیفیت زیرمقیاس‌های

خودشیفتگی در متن کمک می‌کند.

۲. روش تحقیق

در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، از روش جزئی تحقیق کیفی هرمنوتیکی استفاده

شده است تا پیام‌ها کشف و نشانه‌ها و معانی تبیین شود. از آنجایی که هرمنوتیک، بر خلاف

روش‌های تحلیل زبانی و پوزیتیویستی، فهم را اساساً عملکرد ذهن می‌داند (کرمانی، ۱۴۰۰:

۸۴)، و بدان جهت که متن ادبی نهج‌البلاغه از زمینه تاریخی مهم و غیرقابل اغماضی برخوردار

است، باید پدیده‌های متن تاریخی و ویژگی‌های آن را حس نمود که بتوان آن را با حالت قبل و

بعدش مقایسه کرد. برای رسیدن به این مقصود، می‌توان روش تاریخی، تحلیلی و حتی تطبیقی

را با هم ترکیب کرد (پاکتچی، ۱۳۹۳: ۳۴-۳۶). نهج‌البلاغه متنی تاریخ‌مند است و می‌توان با

کمک متون تاریخی دیگر و کتاب «تمام نهج البلاغه» (سید صادق موسوی)، نظام تاریخی آن را کشف کرد و به تحلیل روانی آن دست پیدا کرد.

پژوهش حاضر در زمره تحقیقات روان‌شناسی تاریخی محسوب می‌شود. در سال‌های اخیر به دلیل توسعه روش‌های مبتنی بر پردازش زبان طبیعی (natural language processing) به کمک یادگیری عمیق (deep learning) و یادگیری انتقالی (transfer learning) برای تحلیل متون تاریخی، استخراج داده‌های وسیع از این متون و تحقیقات روان‌شناسی تاریخی وارد حوزه جدیدی شده است. اما یکی از مهمترین چالش‌های حوزه پردازش زبان طبیعی نحوه برقراری ارتباط میان این متون و ساخت‌های روان‌شناسانه و جامعه‌شناسانه به منظور تفسیر آنها است. با هدف پوشش دادن این مسئله، روش جدید «بازنمایی ساختارهای مفهومی» (CCR) با واکاوی نظام‌مند متون تاریخی و ساختارهای مفهومی، از طریق پرسش‌های متداول موجود برای واکاوی یک متن، به صورت ساختارمند استفاده می‌کند و نوآوری بزرگی در این زمینه محسوب می‌شود؛ چرا که می‌تواند با یک متن تاریخی به شیوه ساختارمند برخورد کرده و رابطه میان آن متن و یک ساختار روان‌شناسی را عیان سازد. این روش یک تکنیک انعطاف‌پذیر است که قادر خواهد بود با مجموعه ابزارهای در حال پیشرفت مداوم برای مدل‌سازی زبان سازگار شود (Atari et al, 2023: 1, 4).

بنابراین در پژوهش حاضر با هدف دستیابی به ساختار متن نهج البلاغه و کشف میزان خودشیفتگی نهفته در لابلای متن، از واکاوی ساختار آن با کمک نسخه عربی^۳ پرسشنامه «چهل‌گویه‌ای شخصیت خودشیفته^۴ راسکین و تری» (Raskin & Terry, 1988) که پرکاربردترین معیار خودشیفتگی در ادبیات روان‌شناسی اجتماعی-شخصیتی است (Foster et al, 2016: 207)، استفاده شده است. پرسشنامه مزبور شامل چهل گویه دو گزینه‌ای است که علاوه بر نمره نهایی، معرف میزان خودشیفتگی به میزان بین ۰ تا ۴۰ و با نمره برش ۱۵، و شامل هفت زیرمقیاس قدرت و اختیار (اقتدار)، خودبسنده‌گی، تقدم (برتری طلبی)، خودنمایی، انتفاع (بهره‌کشی)، غرور و خودبینی و ملقب کردن (محقق‌دانستن) می‌شود.^۵

به منظور تحلیل از نسخه پکیج پایتون (Python) که بر بستر گیت‌هاب (github) منتشر شده است، استفاده شده است.^۶ ابتدا سازه خوداظهاری شخصیت خودشیفته در قالب مدل‌های متنی جایگزاری، و سپس متن خالص (با حذف عبارتهای غیر امام علی(ع)) تمام خطبه‌ها و نامه‌ها و ۸۵ حکمت^۸ نهج البلاغه که انسجام موضوعی داشته و به علت ساختار موضوعی منسجم، قابلیت داده‌کاوی روان‌کاوانه دارد و به نتایج آماری صدمه وارد نمی‌کند، به تفکیک ساختار متن

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۴۱

وارد مدل شده است. مدل به بررسی شباهت میان متن مزبور و موارد مورد مقیاس پرداخته و آن را به تناسب هر بخش از سازه، در قالب یک مجموعه اعداد بین ۱ و ۱- گزارش می‌کند. در ادامه و به منظور شناسایی ساختار متن، نمره نهایی متن و نمره هر یک از زیرمقیاس‌ها استخراج شده و به منظور شناسایی ساختار متن، رابطه رگرسیون (regression analysis) میان متن و هر یک از مقیاس‌ها، مشخص شده است. نمرات مزبور نشان دهنده نقش هر یک از زیرفاکتورهای متن در ساخت نهایی آن هستند.

روش مزبور شباهت زیادی با ایده اصلی ویگوتسکی در «روان‌شناسی هنر» (۱۳۹۲: «ک» و «گ») دارد که با روش عینی-تحلیلی می‌توان داده‌های غیرمرئی را به داده‌های مرئی تبدیل کرد. همچنین در مورد جمع‌آوری و تحلیل داده‌های متنی، پس از مطالعه چندباره نهج البلاغه، تمام عبارات‌ها و مجموعه کلماتی که ناظر بر خودستایی بوده است، گردآوری شده و در دسته‌ها و گونه‌های مختلف قرار گرفته است و روابط میان خودستایی و بن‌مایه‌های درونی آن مشخص شده است. در این پژوهش سعی شده است تا برای کشف خودستایی در نهج البلاغه، فقط به واژه‌های مستقیم یا مترادف‌های آن پرداخته نشود، بلکه به ساختار و بافت متن توجه شده و روح مفهوم از لفظ استخراج شده است. به نوعی از نگاه اتومیزه، به نگاه ساختاری گذر شده است.

۳. فخر و خودستایی

افراد خودستا، برای فخر و مباهات به خود، انگیزه‌ها و اهداف مختلفی دارند و علت خودستایی آنان، ریشه‌های گوناگونی دارد. امام علی(ع) در نهج البلاغه با انواع مختلف خودستایی با حجم بالا، خود را ستایش می‌کند و باید توجه داشت، «تفاخر» با صرف «خبر دادن»، متفاوت است. خودستا در پی اثبات حقانیت و آگاه کردن مخاطب خود است؛ ولی مُخبر لزوماً دغدغه پذیرایی مطلب از سوی مخاطب را ندارد.

«فخر» بالیدن به خصلت‌ها، افتخار کردن و ذکر گذشته است. این ریشه، معنای مباهات کردن، بزرگی جستن و تکبر ورزیدن را می‌رساند (ابن منظور، ۱۹۶۸؛ ج ۵: ۴۸ و ۴۹). فخر ادعای فضیلتی ممتاز در مقایسه با دیگران است و این فضیلت یا در خود شخص است، حال صفت درونی باشد یا عمل، و یا در بیرون شخص مثل فضیلت بزرگواری، دودمان و یا همنشین است (مصطفوی، ۱۳۶۸؛ ج ۹: ۳۷ و ۳۸). فخر بالیدن انسان به ویژگی‌های کریمانه، نیکویی

سرشت‌ها و بالیدن به خود یا قبیله خود است. فخر از بارزترین ویژگی‌های عرب شمرده می‌شود و در اشعار عرب، بخش زیادی را به خود اختصاص داده است (خفاجی، ۱۳۹۲: ۱۳۴). فخر به دو قسم کلان «قبیله‌ای» و «فردی» تقسیم می‌شود (ماردینی، ۲۰۰۲: ۱۴۵) و انواع فخر متشکل از فخر ذاتی، فخر گروهی-سیاسی، فخر دینی و فخر عربی است (فاخوری، بی‌تا: ۵). فخر به فخر مادی-معنوی، و عملی-غیرعملی (سلبی-ایجابی) نیز تقسیم می‌شود. به این معنی که گاهی عکس‌العمل نشان ندادن، سکوت و در میان دیگران قرار نگرفتن، نوعی فخر و تکبر محسوب می‌شود. در مواردی فخر در اسلوب تواضع قرار می‌گیرد و «متواضع بودن»، سوژه (subject) خودستا می‌باشد. همچنین فخر برای موعظه، بیان واقعیت، امر به معروف و نهی از منکر و ابطال خصم به کار برده می‌شود.

خودستایی گاهی نشان‌دهنده نارسیم (خودشیفتگی) است. البته انواع و انگیزه‌های خودستایی را نمی‌توان در نارسیم خلاصه کرد و برای تمام افراد خودستا چنین برداشتی قائل بود. به تعبیری نمی‌توان «نارسیم» را معادل «خودستایی» قرار داد، بلکه معادل آن «خودشیفتگی» است.

در تحقیقات معاصر، پرسش‌نامه‌ها، مقالات و کتاب‌های متعددی در مورد خودشیفتگی همچون «تحسین و رقابت خودشیفتگی: گشودن جنبه‌های روشن و تاریک خودشیفتگی» (Back et al, 2013)، تألیف و تدوین شده است. طبق برخی تحقیقات، تحسین خودشیفتگی تأثیر غیرمستقیم مثبت بر رضایت از زندگی دارد، در حالی که رقابت خودشیفتگی تأثیر غیرمستقیم منفی بر رضایت از زندگی دارد (Yang et al, 2023: 27783). البته آنچه در ابتدا به ذهن می‌رسد، فخر در اصل نیکو شمره نمی‌شود. ^۹ لیکن زمانی که به امیال، انگیزه‌ها و فرم (form) نیک آغشته شود نه تنها مذموم نمی‌باشد، بلکه در برخی موارد، ممدوح شمرده می‌شود. در قرآن و نهج‌البلاغه و روایات اسلامی، جملات متعددی مبنی بر مذمت فخر وارد شده است. از جمله آیات قرآن: النساء: ۳۶- الکهف: ۳۴- الزخرف: ۵۱.

۴. خودستایی در نهج‌البلاغه

امام علی (ع) در مذمت «فخر فروشی» والیان، آن را زشت‌ترین خوی آنان می‌شمارد و ابراز می‌دارد که دوست ندارد مردم او را بستانند و به وصف دوستار خودستایی معرفی شود (نهج‌البلاغه، ۱۹۶۷، خطبه ۲۱۶: ۳۳۴ و ۳۳۵). از عبارات امام (همان) برداشت می‌شود که فخر همیشه مذموم نیست؛ زمانی مذموم است که آن، با عمل ناپسند و غیراخلاقی همچون عجب،

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۴۳

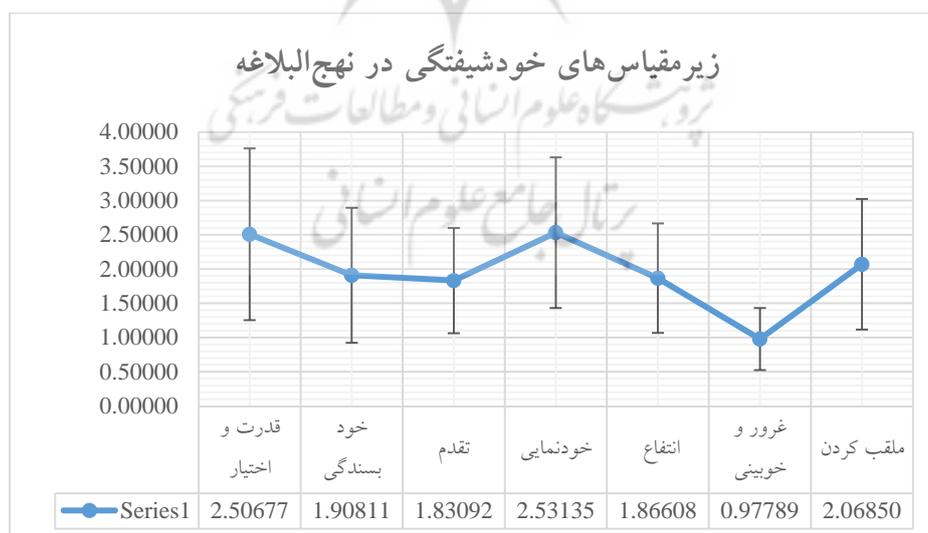
غرور و تمایلات پست نفسانی همراه شود. امام در نامه‌ای به معاویه فخر را هدف نمی‌داند، بلکه تفاخر را به جهت ذکر نعمت خداوند بر زبان جاری می‌کند (نامه ۲۸: ۳۸۶) و به آیه‌ای (قرآن، النجم: ۲۳) استشهاد کرده است.

طبق ادعای امام، او فقط به جهت هدایت و دور از خواهش‌های نفسانی، به قدر ضرورت- از فضائل خود پرده برمی‌دارد و حجم زیاد مضامین فخر در نهج‌البلاغه (و دیگر آثار نقل شده از امام) منافاتی با بیان آن به قدر ضرورت ندارد؛ زیرا چنان فضائل او زیاد است که در میدان‌های سخن نمی‌گنجد (نامه ۲۸: ۳۸۶). صرف حجم بالای تفاخر در نهج‌البلاغه و دیگر آثار نقل شده از امام، مطلوبیت ذاتی فخر را نشان نمی‌دهد. از نظر امام علی(ع) فخر قبیح در پی عجب و کبر می‌آید و از بهترین و مطمئن‌ترین فرصت‌های شیطان است و باعث از بین رفتن نیکویی‌ها می‌شود (نامه ۵۳: ۴۴۳ و ۴۴۴). علاوه بر رذیله خودستایی، تملق و ستودن بیش از حد دیگران نیز از منظر امام نهی شده است (حکمت ۳۴۷: ۵۳۵) و این امر حاکی از عقده‌حقارت شخص متملق است (قنبری برزبان و زهرائی، ۱۴۰۱: ۲۶۲).

در ادامه بررسی رابطه و تفاوت‌های خودستایی با خودشیفتگی، زوایای مختلفه مسئله را روشن می‌کند.

۱.۴ تحلیل شخصیت خودشیفته امام علی(ع) بر اساس متن نهج‌البلاغه

نتایج تحلیل پرسشنامه مزبور در قالب نمودار و جدول زیر آمده است.

ملقب کردن	غرور و خویی	انتفاع	خودنمایی	تقدم	خودبستگی	قدرت و اختیار
۲/۰۶۸۵۰	۰/۹۷۷۸۹	۱/۸۶۶۰۸	۲/۵۳۱۳۵	۱/۸۳۰۹۲	۱/۹۰۸۱۱	۲/۵۰۶۷۷
۰/۹۲۹۷۲	۰/۴۴۹۷۱	۰/۷۸۷۶۳	۱/۰۸۱۶۴	۰/۷۵۷۴۶	۰/۹۶۷۲۱	۱/۲۲۶۵۳۳

نمره کل زیرمقیاس‌های (مؤلفه‌های) خودشیفتگی امام علی (ع) ۱۳/۶۸۹۶ است. طبق نتایج پژوهش‌های متعدد، میانگین نمره خودشیفتگی حاصل شده برای جامعه کلی و عمومی ۱۲ تا ۱۵، و نمره میانگین برای افراد مشهور ۱۷ تا ۱۸ محاسبه شده است. همچنین نمرات بالاتر از ۲۰ جنبه خودشیفتگی شخصیت فرد را نشان می‌دهند (صفاری‌نیا و دیگران، ۱۳۹۱: ۷۹ و ۸۹). بنابراین در نهج‌البلاغه در مقایسه با مقیاس انسانی، نمره خودشیفتگی پایین‌تر از حد آغازین بوده و امام علی (ع) شخصیت خودشیفته ندارد. اما علاوه بر نمره کلی، هر یک زیرمقیاس‌های خودشیفتگی که ساخت نهایی را ساخته‌اند نیز مشخص شده‌اند.

طبق آمار مزبور، امام به ترتیب در شاخصه‌های «خودنمایی»، «قدرت و اختیار» و «ملقب کردن» امتیاز بالایی دارد و پس از آن، «خودبستگی» قرار می‌گیرد. با تمام این اوصاف امام «غرور و خودبینی» ندارد و خودستایی و قدرت-اختیار او، در راستای غرور قرار نمی‌گیرد و بیشتر حالت ابزاری دارد و وظائف رهبر بودن، او را بر «انتفاع» از مردم در راستای صلاح جامعه پیش می‌برد. همچنین «انحراف معیار» حدود ۶ نمره‌ای، نشان از عزت نفس شخص خودستا در متن نهج‌البلاغه دارد.

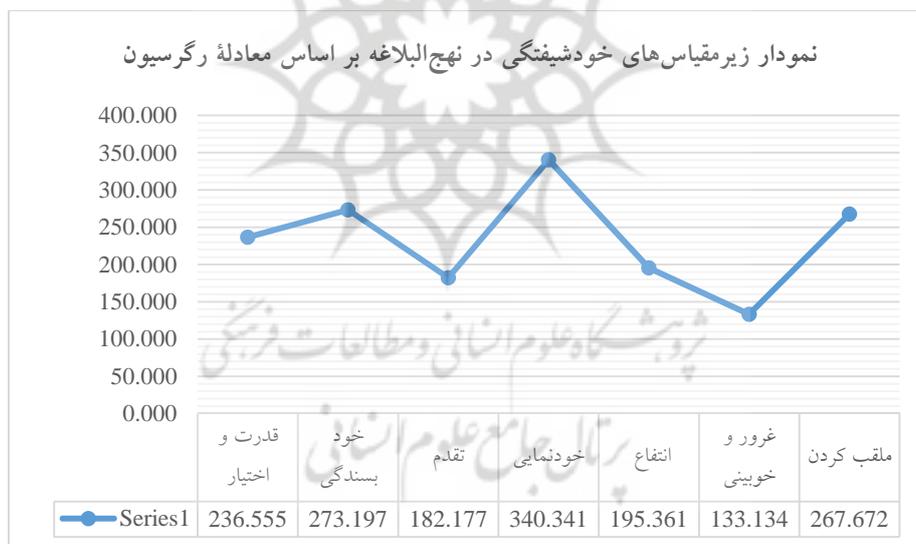
اما از آنجا که نمرات مقیاس شخصیت خودشیفته از نمرات مختلفی تشکیل می‌شود که از نظر تعداد سوالات یکسان نیستند، لذا امکان تعیین میزان تداخل هر بخش در نمره نهایی از روی نمودار فوق وجود ندارد. از این رو در ادامه پژوهش، پس از تعیین میانگین هر زیرمقیاس از طریق تقسیم نمره حاصله بر تعداد گویه‌های سازنده، نمره میانگین هر زیرمقیاس استخراج و در قالب یک معادله رگرسیون^۱ به منظور تعیین نقش هر بخش در ساخت نهایی، مورد بررسی قرار می‌گیرد و به درک رابطه متغیر وابسته با متغیر مستقل کمک می‌کند. تمامی بخش‌های زیرمقیاس دارای رابطه معنادار با متن بوده و نتایج آماره T نشانگر میزان کلمات استخراج شده متن و نسبت تراکم آنها به تناسب زیر مقیاس‌های مختلف است و تفاوت میان میانگین‌های چند گروه را از جهت معناداری مشخص می‌کند. به این صورت که پس از همبستگی جزئی که رابطه بین دو متغیر را اندازه‌گیری می‌کند، آماره T معناداری این رابطه را بررسی می‌کند.

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام‌علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۴۵

جدول و نمودار زیر بر اساس نتایج تحلیل پرسشنامه مزبور و متن نهج‌البلاغه در قالب معادله رگرسیون، آمده است.

جدول زیرمقیاس‌های خودشیفتگی در نهج‌البلاغه بر اساس معادله رگرسیون

Model		Beta In	t	Sig.	Partial Correlation
	قدرت و اختیار	.۹۹۶b	۲۳۶/۵۵۵	.۰۰۰	.۹۹۶
	خود بسندگی	.۹۹۷b	۲۷۳/۱۹۷	.۰۰۰	.۹۹۷
	تقدم	.۹۹۴b	۱۸۲/۱۷۷	.۰۰۰	.۹۹۴
	خودنمایی	.۹۹۸b	۳۴۰/۳۴۱	.۰۰۰	.۹۹۸
	انتفاع	.۹۹۵b	۱۹۵/۳۶۱	.۰۰۰	.۹۹۵
	غرور و خوبینی	.۹۸۹b	۱۳۳/۱۳۴	.۰۰۰	.۹۸۹
	ملقب کردن	.۹۹۷b	۲۶۷/۶۷۲	.۰۰۰	.۹۹۷

طبق این مدل آماری، «قدرت و اختیار» به ترتیب جای خود را به «خودبسندگی» و «ملقب کردن» می‌دهد و جایگاه بقیه زیرمقیاس‌ها، مانند نمودار قبلی ثابت می‌ماند.

۲.۴ دسته‌های خودستایی در نهج البلاغه

برای تمام مصادیق فخر در تمام نهج البلاغه، ۱۱۴ مورد وجود دارد و پس از بررسی تمام موارد، گونه‌های مختلف فخر در نهج البلاغه، در ۹ عنوان به ترتیب زیر قرار می‌گیرد. ۱۵ مورد تکراری از ۱۱۴ مورد، در چند عنوان قرار می‌گیرد و تمام موارد در ۱۲۹ مورد مشاهده می‌شود. به این معنی که خودستایی‌های امام به علت یکی از عناوین نه‌گانه بیان شده است. معیار چینش دسته‌های نه‌گانه، کلان موضوعاتی بوده است که تمام موارد خودستایی در نهج البلاغه را پوشش داده است و انگیزه‌ها و علل خودستایی در آن نمایان و قابل تحلیل است.

۱.۲.۴ جایگاه و سرشت ذاتی (۳۶ مورد)^{۱۱}

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۲: ۴۷ (دو مورد)	خطبه ۷۵: ۱۰۳	خطبه ۱۴۴: ۲۰۱	خطبه ۱۷۲: ۲۴۶	خطبه ۲۱۷: ۳۳۶	نامه ۷۸: ۴۶۶
خطبه ۳: ۴۸	خطبه ۱۰۳: ۱۴۶	خطبه ۱۴۹: ۲۰۸	خطبه ۱۸۹: ۲۸۰	خطبه ۲۳۹: ۲۵۷ و ۲۵۸	حکمت ۴۵: ۴۷۷
خطبه ۳: ۴۹	خطبه ۱۱۸: ۱۷۵	خطبه ۱۵۲: ۲۱۲	خطبه ۱۹۲: ۳۰۰-۳۰۲	نامه ۱۷: ۳۷۵	حکمت ۱۱۱: ۴۸۸
خطبه ۲۷: ۷۰ و ۷۱	خطبه ۱۱۹: ۱۷۵ و ۱۷۶	خطبه ۱۵۴: ۲۱۵	خطبه ۱۹۷: ۳۱۱ و ۳۱۲	نامه ۲۷: ۳۸۵	حکمت ۱۹۰: ۵۰۳
خطبه ۳۷: ۸۰ و ۸۱	خطبه ۱۲۲: ۱۷۹	خطبه ۱۵۹: ۲۲۴	خطبه ۲۰۲: ۳۲۰	نامه ۲۸: ۳۸۶-۳۸۸	حکمت ۳۱۶: ۵۳۰
خطبه ۶۶: ۹۷	خطبه ۱۲۵: ۱۸۲	خطبه ۱۶۲: ۲۳۱	خطبه ۲۰۹: ۳۲۵	نامه ۶۲: ۴۵۲	

بدون در نظر گرفتن حکمت‌های ۴۵ و ۱۱۱ و ۳۱۶^{۱۱}، نمره کل ۷ زیرمقیاس خودشیفتگی، ۱۱/۱۷۴ است.

۲.۲.۴ شجاعت، سلحشوری و جنگاوری (۲۰ مورد)

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۹: ۵۴	خطبه ۳۷: ۸۰	خطبه ۱۷۴: ۲۴۹	نامه ۲۸: ۳۸۸ و ۳۸۹
خطبه ۲۲: ۶۴	خطبه ۵۵: ۹۱	خطبه ۱۹۲: ۳۰۰	نامه ۶۲: ۳۵۲
خطبه ۲۴: ۶۶	خطبه ۹۳: ۱۳۷	خطبه ۱۹۷: ۳۱۰	نامه ۶۴: ۳۵۴ و ۳۵۵

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۴۷

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۲۷: ۷۰ و ۷۱	خطبه ۲۰۰: ۳۱۸	خطبه ۱۰۴: ۱۵۰	شماره: صفحه
خطبه ۳۳: ۷۷	نامه ۱۰: ۳۷۰	خطبه ۱۲۳: ۱۸۰	نامه ۷۳: ۴۶۳
	حکمت ۳۱۸: ۵۳۱		

بدون در نظر گرفتن حکمت ۳۱۸، نمره کل لازیرمقیاس خودشیفتگی، ۱۱/۴۶۵ است.

۳.۲.۴ هادی بودن (۱۹مورد)

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۴: ۵۱ (دو مورد)	خطبه ۱۸۷: ۲۷۸	خطبه ۱۶۶: ۲۴۱	نامه ۷۰: ۴۶۱
خطبه ۱۷: ۱۱۹ و ۱۲۰	خطبه ۱۹۷: ۳۱۲	خطبه ۱۷۰: ۲۴۴ و ۲۴۵	حکمت ۱۰۹: ۴۸۱
خطبه ۹۷: ۱۴۳	خطبه ۲۱۲: ۳۲۹	خطبه ۱۷۴: ۲۴۹	حکمت ۱۸۵: ۵۰۲
خطبه ۱۰۰: ۱۴۶	نامه ۴۱: ۴۱۳ و ۴۱۴	خطبه ۱۷۶: ۲۵۳	
خطبه ۱۵۴: ۲۱۵	نامه ۵۵: ۱۳۴۴۶	خطبه ۱۸۲: ۲۶۳	

بدون در نظر گرفتن حکمت ۱۰۹ و ۱۸۵، آمار لازیرمقیاس، نمره کل لازیرمقیاس خودشیفتگی، ۹/۳۶۸ است.

۴.۲.۴ تحقیر و کوچک شمردن دیگری (۱۲مورد)

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۱۹: ۶۱	خطبه ۱۸۰: ۲۵۸	نامه ۲۷: ۳۸۵
خطبه ۱۱۶: ۱۷۴	نامه ۹: ۳۶۹	نامه ۲۸: ۳۸۵-۳۸۸
خطبه ۱۱۹: ۱۷۶	نامه ۱۰: ۳۷۰	نامه ۶۴: ۴۵۴
خطبه ۱۴۴: ۲۰۱	نامه ۱۷: ۳۷۴ و ۳۷۵	نامه ۶۴: ۴۵۴ و ۴۵۵

نمره کل لازیرمقیاس خودشیفتگی، ۱۰/۰۴۵ است.

۴۸ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

۵.۲.۴ علم (۱۲ مورد)

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۵: ۳۲۲	خطبه ۱۲۲: ۱۷۹	خطبه ۵: ۵۲
نامه ۳۱: ۳۹۶	خطبه ۱۳۷: ۱۹۴	خطبه ۱۰: ۵۴
حکمت ۱۲۵: ۴۹۱	خطبه ۱۷۵: ۲۵۰	خطبه ۹۳: ۱۳۷
حکمت ۱۴۷: ۴۹۶	خطبه ۱۸۹: ۲۸۰	خطبه ۱۱۶: ۱۷۳

بدون در نظر گرفتن حکمت ۱۲۵، نمره کل ۷ زیرمقیاس خودشیفتگی، ۱۰/۷۸۹ است.

۶.۲.۴ پاکی عمل، تقوا و خصال اخلاقی (۱۰ مورد)

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۱۶: ۵۷	خطبه ۱۷۵: ۲۵۰	خطبه ۱۶: ۵۷
خطبه ۸۷: ۱۲۰	خطبه ۲۰۰: ۳۱۸	خطبه ۱۷: ۱۲۰
خطبه ۱۳۹: ۱۹۶	خطبه ۲۲۴: ۳۴۶ و ۳۴۷	خطبه ۱۳۹: ۱۹۶
خطبه ۱۵۶: ۲۱۸	نامه ۲۹: ۳۸۹	خطبه ۱۵۶: ۲۱۸

بدون در نظر گرفتن حکمت ۱۸۵، نمره کل ۷ زیرمقیاس خودشیفتگی، ۱۲/۳۱۷ است.

۷.۲.۴ توحید و عبادت، اخلاص و ایمان (۹ مورد)

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
خطبه ۲: ۴۶	خطبه ۷۱: ۱۰۰	خطبه ۲: ۴۶
خطبه ۲۲: ۶۴	خطبه ۱۲۳: ۱۸۰	خطبه ۲۲: ۶۴
خطبه ۵۶: ۹۱ و ۹۲	خطبه ۱۳۱: ۱۸۹	خطبه ۵۶: ۹۱ و ۹۲

بدون در نظر گرفتن حکمت ۱۸۴، نمره کل ۷ زیرمقیاس خودشیفتگی، ۹/۷۲۹ است.

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۴۹

۸.۲.۴ زهد و بی‌اعتنایی به دنیا (۸ مورد)^{۱۴}

شماره: صفحه	شماره: صفحه	شماره: صفحه
نام‌های ۴۵: ۴۱۷-۴۲۰	خطبه ۱۶۰: ۲۲۹	خطبه ۳: ۵۰
حکمت ۷۷: ۴۸۰ و ۴۸۱	خطبه ۲۰۵: ۳۲۲	خطبه ۵: ۵۲
	نام‌های ۲۳: ۳۷۸ و ۳۷۹	خطبه ۵۵: ۹۱

نمره کل لازیرمقیاس خودشیفتگی، ۱۱/۱۳۱ است.

۹.۲.۴ محبوب بودن میان جامعه (۳ مورد)

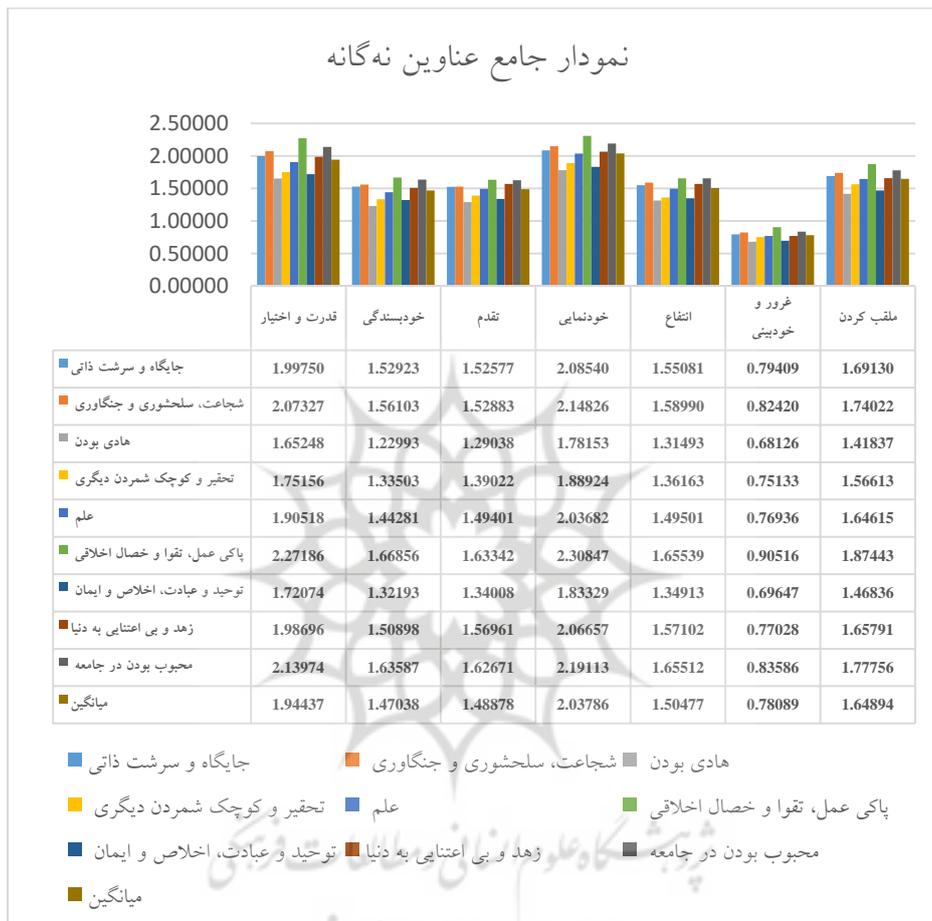
شماره: صفحه
خطبه ۳: ۴۹
خطبه ۲۲۹: ۳۵۰ و ۳۵۱
نام‌های ۵۴: ۴۴۵

نمره کل لازیرمقیاس خودشیفتگی، ۱۱/۸۶۱ است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱۰.۲.۴ مقایسه نموداری دسته‌های نه‌گانه

طبق داده‌های نه عنوان، نمودار تجمیعی بدین صورت است:

میانگین نمره کل ۷ زیرمقیاس خودشیفتگی موارد نه‌گانه، ۱۰/۸۷۵ است.

۱۱.۲.۴ ملاحظات تحلیلی درباره موارد خودستایی در نهج‌البلاغه

۱. تعداد موارد فخر در حکمت‌ها بسیار کاهش می‌یابد. زیرا -غالباً- جایگاه حکمت، در کنار فخر قرار نمی‌گیرد و حکیم‌شدن در تواضع، عدم فخر و مباهات به خود (به غیر

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۵۱

ضرورت) پدید می‌آید و جایگاه فخر حتی به صورت معنوی، در حکمت‌ها قرار نمی‌گیرد.

۲. مهم‌ترین موضوع خطبه ۱۹۲ (قاصعه) پرهیز از تکبر است (فتاحی زاده و دیگران؛ ۱۴۰۰: ۳۰) و در مذمت فخرفروشی و در مدح تواضع ایراد شده است. ولی امام علی(ع) در این خطبه هم خودستایی کرده است. گویی خودستایی امام، در تقابل با تواضع نیست و کبر و فخر مذموم شمرده نمی‌شود. چراکه امام در این خطبه فضائلی را نام می‌برد که در راستای اثبات هدایت‌گر بودن او است و طبق نامه ۲۸، فقط به بیان فضائل ضروری اکتفا شده است. نمره میانگین خودشیفتگی در این خطبه ۹/۲۰۳ است و میانگین کلی به صورت قابل توجه پایین‌تر از میانگین کل نهج‌البلاغه است و گزاره قبلی را تأیید می‌کند. یا در نامه ۲۸ (صفحه ۳۸۶)، در عین صراحت به «نهی از ستودن خویشان»، خودستایی می‌کند و میانگین خودشیفتگی در این نامه، ۹/۶۱۴ است و حالت مشابهی با مورد قبلی دارد.

۳. در سخنان امام برای اثبات حقانیت خود- در قالب «مفاخره»، ۲۱ مورد را مشاهده می‌کنیم که صراحتاً با لفظ «والله» قسم می‌خورد.

۴. میانگین عناوین نه‌گانه (۱۰/۸۷۵) و تک‌تک عناوین به صورت جداگانه، پایین‌تر از میانگین کل نهج‌البلاغه است و تفاوت معناداری در مقایسه آمار کلی عناوین نه‌گانه مشاهده نمی‌شود و تمام زیرمقیاس‌ها کمابیش حالات مشابهی دارند. البته «پاکی عمل، تقوا و خصال اخلاقی» و «محبوب بودن در میان جامعه» میانگین بالاتری دارد و در دو مورد متناسب با موضوع، «خودنمایی» نمود بیشتری دارد. همچنین «هادی بودن» میانگین پایین‌ترین مورد را نسبت به موارد دیگر دارد که با مقوله هدایت‌گری تناسب دارد.

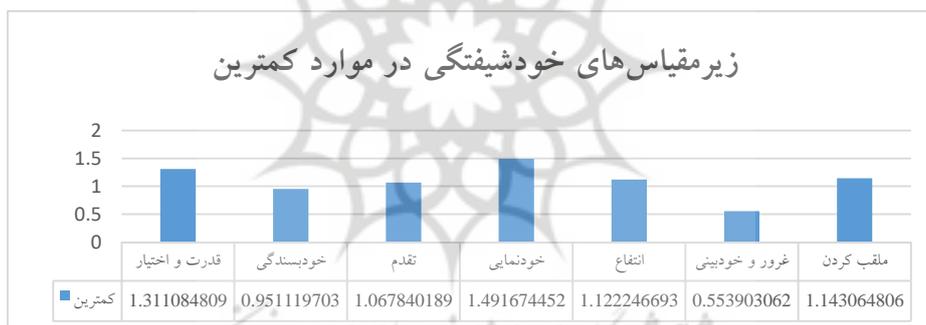
۵. تفاوت میان زیرمقیاس‌های موجود در معادله رگرسیون و نمودار جامع عناوین نه‌گانه را باید ناشی از تعدد و تفاوت تعداد ابعاد و همچنین هم‌خطی ناشی از همبستگی بین این ابعاد دانست.

۳.۴ بیشترین و کمترین آمار خودشیفتگی در نهج‌البلاغه

*معیار انتخاب موارد کمترین، میانگین کلی کمتر از عدد ۸ بوده است.

جدول توصیفی موارد کمترین خودشیفتگی (۶ مورد)

موضوع-ویژگی	شماره موارد کمترین
مذمت اهل بصره- پس از جنگ جمل	خطبه ۱۳
مذمت اهل شام	خطبه ۳۴
مذمت اهل معصیت و غیبت	خطبه ۱۴۰
مذمت طلحه و زبیر و خروجشان	خطبه ۱۷۴
مذمت رذائل اخلاقی	حکمت ۳۴۹
استواری در دین و دنیا- استفاده بسیار از واژگانی با بار منفی یا ماهیت سلبی مانند: جاهل، فقیر، ضعیف، بخل، لایبخل.	حکمت ۳۷۲

نمره کل: ۷/۶۴۰

نکته حائز اهمیت آن است که در تمام این موارد، موضوع سخن امام سلبی و مذمت‌آمیز

بوده است.

*معیار انتخاب موارد بیشترین، میانگین کلی عدد ۱۸ به بالا بوده است.

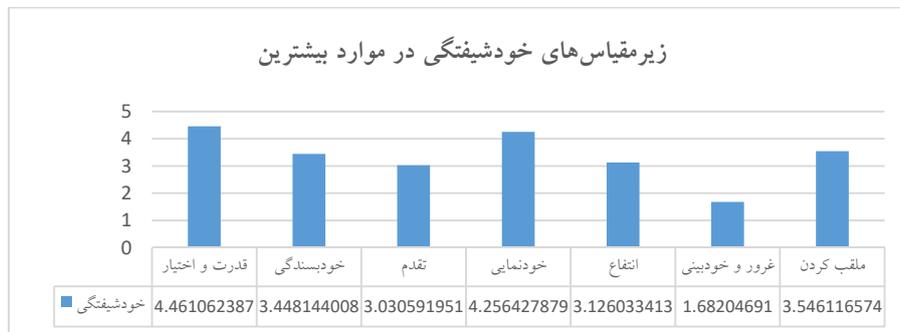

۵۴ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

شماره	موضوع	شماره	موضوع
۱۳ و ۴	دستور به امیران لشکر	۷۲	انذار و وعظ
۵	مذمت «اشعث بن قیس»	۷۶، ۷۷ و ۷۹	دستور به امراء
۲۰	مذمت «زیاد بن ابیه»		

جدول توصیفی موارد بیشترین خودشیفتگی در حکمت‌ها

شماره	موضوع	شماره	موضوع	شماره	موضوع	شماره	موضوع
۲، ۱۹۴ و ۴۳	بیان و مذمت رذائل اخلاقی	۲۶۱	مذمت یاران	۳۲۲	مذمت برخی از رفتار اهل کوفه	۴۵۳	مذمت زبیر و پسرش
۳۷	مذمت برخی رفتار دهقانان	۲۸۳، ۲۷۷، ۲۶۲، ۳۵۲، ۲۱۹، ۲۹۹، ۴۲۹، ۴۲۰، ۳۹۶، ۴۷۴ و ۴۵۱	بیان حق	۳۲۳	مذمت خوارج	۴۵۵	داوری شعر «امرء القیس»
۴۴	مذمت «حیات بن اُرت»	۲۶۷	غم رزق و روزی	۳۲۵	سوگواری برای «محمد بن ابی‌بکر»	۴۶۴	مذمت «بنی‌امیه»
۷۷، ۱۲۱، ۲۳۶، ۳۹۱، ۳۹۳ و ۴۱۵	مذمت، توصیف و زهد در دنیا	۲۷۲	وعده احقاق حق	۳۵۵	وصف سرمایه	۴۶۷	مدح یک والی
۱۰۵	انذار از تضييع فرائض	۲۸۷	قضا و قدر	۳۵۷	تسلیت به گروهی	۴۶۸	پیش‌بینی آینده‌ای سخت
۱۱۵، ۱۳۲ و ۳۸۰	مرگ	۴۷۳ و ۲۹۲	سوگواری پیاپی	۴۰۲	گفتار ناصواب	۴۷۲	دعای باران
۱۲۳	مدح پارسایان	۲۹۶	سعی در باطل	۴۰۵	مذمت «مغیره بن شعبه» در خطاب به «عمار بن یاسر»		
۱۹۰	خلافت	۳۱۱	مذمت «انس بن مالک»	۴۱۹	ضعف انسان		
۲۰۰	مذمت غوغاء	۳۱۷	مذمت یهود	۴۴۳	مدح مالک اشتر		

نمره کل: ۲۳/۵۵۰

چنانچه ملاحظه می‌شود، «خودنمایی» و «قدرت و اختیار» متناسب با امامت معنوی و ظاهری در جامعه، بالاترین میزان را دارند و «غرور و خودبینی» پایین سبب دورشدن امام از شخصیتی خودشیفته می‌شود. همچنین ارتباط شدت خودشیفتگی با کوتاه بودن و تراکم جملات، در اعم از خطبه، نامه و حکمت مشهود است. چنانچه حکمت‌ها بیشترین موارد (۵۳ مورد) را به خود اختصاص داده‌اند.

موضوع «حقانیت»، «مدح و ذم» و «جنگ» بیشترین موارد ذکر شده را در بر می‌گیرد و در راستای این مضامین، شدت آوایی در واژگان دیده می‌شود. در مجموع بیان موضوعاتی که با شدت و بیان جزم سنخیت دارد، جزو موارد مذکور شمرده می‌شود. حتی این نوع از بیان می‌تواند موضوعاتی را که با مفهوم خودشیفتگی فاصله دارد نیز -همچون دعا و حکمت‌ها- درگیر کند.

علاوه بر اینکه در موارد کمترین، زیرمقیاس «خودنمایی»، و در موارد بیشترین، زیرمقیاس «قدرت و اختیار» از بقیه زیرمقیاس‌ها نمود بیشتری دارد.

همچنین در تحلیل کلی موارد خودشیفتگی در نهج‌البلاغه و دامنه تغییرات نمره کل، طبق تحقیقات فوستر و همکاران، بر پرسش‌نامهٔ چهل‌گویه‌ای شخصیت، در نوسان بازهٔ نمرات ۱۰ تا ۲۰ (Foster et al, 2016: 215)، نوعی همگرایی بین مقیاس‌های خودشیفتگی و مقیاس‌های عزت نفس دیده می‌شود و با «خودبستگی» ارتباط پیدا می‌کند (Sedikides et al, 2004: 400). همچنین باید توجه داشت «عزت نفس» (Self-Esteem) که چهارمین سطح از سلسله مراتب نیازهای (مازلو) است (Maslow, 1943: 380-381)، با «خودآگاهی» (Self-Awareness) که با توجه کردن به خویشتن ارتباط مستقیمی دارد^{۱۶}، و با «نظارت بر خود» (Self-monitoring) و «خودتنظیمی»

(Self-Regulation) که بر اهمیت شناخت عوامل رفتاری و محیطی تأکید می‌کند (Bandura, 1991: 248, 250, 265)، ارتباط مستقیمی دارد و به فهم عینی شدن عزت نفس کمک می‌کند.

۵. رضایت‌مندی و خودستایی

در این بخش به صورت تفصیلی-تحلیلی بن‌مایه‌های نمودارها و داده‌های پیشین مورد بررسی قرار می‌گیرد.

برای فهمیدن عوامل ستایش شخص خودستا، فهم زمینه‌های فکری و مؤثر بر خودستایی اهمیت زیادی دارد. «رضایت درونی»، «رضایت و اطمینان از خود» و «بنیادگرایی و جزم‌اندیشی» از اصول فهم خودستایی امام علی(ع) است.

۱.۵ رضایت درونی

کامروایی و رضایت‌مندی، بیش از آنکه امر بیرونی باشد، امری درونی می‌باشد. چنانچه از نظر فیلسوفان، کامروایی کاملاً مستقل از هر گونه امر بیرونی ترسیم می‌شود. این درجه از کمال، با لطافت ذوق دست‌یافتنی است (هیوم، ۱۴۰۱: ۱۳). رضایت در درون، نتیجه و ثمره رضایت در سطوح دیگر (همچون رضایت از خود و رضایت از دیگران) است. انسان وقتی در وجود خود احسان رضایت می‌کند که از مراحل و مراتب دیگر رضایت‌مندی گذر کرده باشد تا بدین حالت رسیده باشد. زمانی می‌توانیم مقدمات، سطوح و مراحل رضایت‌مندی را در فردی کشف و بازیابی کنیم که در ابتدا بدانیم او در درون خود احساس رضایت می‌کند و ما قادر به کشف جزئیات و ارکان رضایت‌مندی هستیم. از این رو بحث از نتیجه مقدمات بر مقدمات، ضروری می‌نماید.

امام علی(ع) همواره خود را در مقام حمد خداوند که از مراحل ابتدایی رضایت‌مندی است، می‌بیند و او را ستایش می‌کند. چه در حال بازستانی خداوند، و چه در حال اعطاء و چه در عافیت و ابتلای او (خطبه ۱۶۰: ۲۲۴). امام با تحمید خداوند کنش عاطفی دارد و به دنبال بیان احساسات درونی خود نسبت به او است (امین ناجی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۳). از نظر امام؛ رضایت از خداوند، سعادت یک شخص شمرده می‌شود (حکمت ۴۴: ۴۷۷). بر این اساس، در دیدگاه الهیاتی، رضایت از خدا لازمه رضایت از درون است. احساس رضایت‌مندی امام علی(ع) از درون، در رابطه با خدای خویش است. او خود را فقیر درگاه خدا می‌داند و در عبودیت

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۵۷

خداوند، هیچ عاقبتی را جزمی نمی‌داند. در این مورد شواهد بسیار متعددی در نهج‌البلاغه و متون دیگر همچون دعای کمیل (ابن طاووس، ۱۴۰۹؛ ج ۲: ۷۰۶-۷۱۰) است.

پذیرفتن خود از دیگر مراحل رضایت درون است. تا انسان از خود راضی نباشد، رضایت از درون حاصل نمی‌شود و خودکم‌بینی باعث نارضایتی می‌شود. امام علی(ع) گوید: «اگر آن که خواهی نیستی، از آنچه هستی باکی نداشته باش.» (حکمت ۶۹: ۴۷۹).

یکی از مصادیق رضایت از درون، عفو و بخشندگی است. بخشش زمانی رخ می‌دهد که احساس همدلی وجود داشته باشد. بخشش باعث جلوگیری از بسیاری واکنش‌های مخرب می‌شود و رفتارهای آشتی‌جویانه را تقویت می‌کند (McCullough et al, 1997: 231). همچنین ترغیب به بخشش توسط درمانگران غیردین‌دار به‌ویژه در زمینه مشکلات زناشویی و خانوادگی مورد استفاده قرار می‌گیرد و معلوم شده است که منجر به کاهش افسردگی و پریشانی می‌شود (Hebl & Enright, 1993: 665-666; Argyle, 2000: 140). امام علی(ع) «گذشت» را زکات پیروزی می‌داند (حکمت ۲۱۱: ۵۰۶) و عفو را موجب اصلاح کریم می‌شمارد (مفید ۱۴۱۳؛ ج ۱: ۲۹۸).

۲.۵ رضایت و اطمینان از خود

رضایت از خود اولین شرط رضایت و دوست‌داشتن دیگران، و مقدمه‌ای برای صلح با جهان بیرون است. تا انسان از خود، راضی نباشد و خود را دوست نداشته باشد، نمی‌تواند صادقانه دیگران را دوست داشته باشد و از آنان راضی باشد. این مسئله با مفهوم و اصطلاح «خودشیفته» و «خودپسند»، تفاوت بسیار و بنیادینی دارد و یکی شمرده نمی‌شوند. انسان نباید «خودشیفته» باشد، به این معنی که خود را مطلقاً بهتر از دیگران بپندارد و تعصب و خودبزرگ‌بینی در او تبلور کند و تکبر و خودشیفتگی، خروجی نهایی آن باشد. این امر به نوعی توهم کاذب است و باعث انحطاط آدمی می‌شود. زیرا شخص «خودشیفته» به اموری غیرواقعی تمسک جسته است و آداب انسانی را رعایت نمی‌کند. از نظر امام علی(ع)، آنکه از خود خشنود باشد ناخشنودان او بسیار شود (حکمت ۶: ۴۷۰) و خودشیفتگی، یکی از حسودان خرد است (حکمت ۲۱۲: ۴۷۹). اما پذیرفتن خود و اینکه آدمی به احوالات و اوضاع فعلی (اختیاری یا جبری) خود که از پس عقلانیت گذر کرده است، رضایت و قناعت داشته باشد و غم آینده را نخورد و از گذشته تأسف نخورد، مقوله دیگری است و باعث رشد و آرامش خاطر می‌شود. تا شخصی از خود، راضی و خوشحال نباشد، نمی‌تواند این را به دیگران منتقل کند و از آنان راضی باشد و با آنان تعامل نیکویی داشته باشد. به اعتقاد یک روان‌شناس، برای انسان هیچ حکمی ارزشمند و مهم‌تر

از داوری او درباره خویشتن نیست و ارزشیابی شخص از خویشتن در فرایند معنایابی زندگی، تأثیرگذار است (Baumeister, 1991: 26).

۱.۲.۵ حقانیت خود و هواخواهی حق

امام خود را بر نشانه روشن از پروردگار، روش پیامبر، و راه آشکار می‌داند (خطبه ۹۷: ۱۴۲). با ذکر قَسَم خود را دانای به پیام‌های آسمانی، وعده‌ها و تمامی سخنان معرفی می‌کند و درهای حکمت و روشنایی امور را نزد خود و اهل بیت پیامبر می‌داند (خطبه ۱۲۰: ۱۷۶). امام با استفاده از فعل مجهول (عَلِّمْتُ)، الهی بودن این علم را به ذهن متبادر می‌کند. همچنین امام خود را هادی راه بهشت معرفی می‌کند (خطبه ۱۵۶: ۲۱۸).

امام خود را مانند چراغی در ظلمت معرفی می‌کند و از این معرفی، خواهان توجه مردم به سخنان خود است (خطبه ۱۸۷: ۲۷۸). به «سهل بن حنیف انصاری» گوید: «اگر کوهی مرا دوست بدارد، در هم فرو ریزد - از هم فروپاشد.» (حکمت ۱۱۱: ۴۸۸). این معنی به نوعی از جهت تمثیل و الگوی زبانی، اقتباس از آیه قرآن (الحشر: ۲۱) دارد. عبارت امام علی (ع) دو معنی را دربردارد. اول اینکه در قلوب شیعیان من شعله‌ای است که نفس اماره را ذوب می‌کند و آنان در ذات خدا فانی می‌شوند؛ و دوم آنکه محبت من از مصائب صدمه‌زننده است و قلوب آنان را آب می‌کند و باید خود را آماده بلاها و سختی‌ها کنند (خوبی، ۱۴۰۰، ج ۲۱: ۱۷۰). چنانچه طبق نقل «ابن قتیبه» از امام: «هر کس ما را دوست بدارد باید از دنیا دست شوید و به روپوشی از درویشی اکتفا کند.» (ابن میثم، ۱۴۳۰: ۹۶۱). مشابه این حکمت در حکمت دیگری است (حکمت ۱۱۲: ۴۸۸).

امام با «ملقب کردن» که از ابزار اصلی خودستایی و برونی‌سازی (externalization) احساسات است، خود را سرور مؤمنان، و مال را سرور فاجران می‌خواند (حکمت ۳۱۶: ۵۳۰). او خود را ملاک و معیار شناخت مؤمن و منافق می‌داند. اظهار می‌دارد مؤمن حتی اگر از طرف امام مورد ناملایت هم قرار گیرد، بَغْض او را نمی‌تواند به دل بگیرد و اگر کل دنیا را به منافق دهد، او را دوست نمی‌دارد. استنباط امام و بیان ملاک نفاق و ایمان، مستند به گفته پیامبر است (حکمت ۴۵: ۴۷۷).

امام در اختلافات، مرجعیت را از آن خود و اهل بیت می‌داند و خود و اهل بیت را محق‌ترین و نزدیک‌ترین افراد به کتاب خدا و سنت رسول خدا می‌شمارد (خطبه ۱۲۵: ۱۸۲). امام وقتی با سوال عقیل که در مورد قتال نظرش چیست، مواجه می‌شود، قاطعیت و عدم تردید

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۵۹

را در مورد قتال با دشمنان یاد می‌کند و در راه خود، هیچ شک و شبهه‌ای نمی‌بیند. خود را ملاک حق می‌نمایاند و هرگونه سستی، غفلت، تزلزل، ضعف و اهمالی را در مورد خود، انکار می‌کند (نامه ۳۶: ۴۰۹ و ۴۱۰). این جملات زمانی بر کلام امام جاری می‌شود که، در بیان شعله غم و ثابت‌قدمی، با جملات پراحساس و دراماتیک سخن می‌گوید و اختتام سخنان خود را با شعر، عاطفه و خیال به پایان می‌رساند و خویش را تسکین می‌دهد.

ریشه این مدح و ستایش به اصالت و «تقدم» برمی‌گردد. امام در نامه به معاویه، پیامبر را مدح می‌کند، خود و یاران پیامبر را می‌ستاید و از رشادت‌ها و جان‌فشانی‌ها سخن می‌گوید. ریشه و اصل خود را مدح و ریشه و اصل معاویه را ذمّ می‌کند و در ادامه، از بازی روزگار و هم‌نامی او با معاویه اظهار تعجب می‌کند. در این نامه، معاویه با تعبیر گوناگون مورد مذمت قرار می‌گیرد (نامه ۹: ۳۶۸ و ۳۶۹).

امام علی(ع) خود را گوینده سخنان رسول خدا می‌داند و جایگاه خود را مانند جایگاه او ترسیم می‌کند (خطبه ۸۹: ۱۲۲). در نامه‌ای به یکی از پسرعموهای کارگزار (ظاهر) «عبد الله عباس^{۱۷}» و خائن و بسیار نزدیک به خود، خود را میزان دوزخ و بهشت معرفی می‌کند و در صورت تخطی از فرمان او و پس ندادن اموال اختلاس شده، او را تهدید به مرگ می‌کند و گوید: «به شمشیریت بزنم که کس را بدان نزدم جز که به آتش در آمد.» (نامه ۴۱: ۴۱۳ و ۴۱۴ - شهیدی، ۱۳۷۷: ۳۱۴). در ادامه خود را هواخواه حق معرفی می‌کند و در راه پس‌گیری حق، هیچ ملاحظه‌ای را نسبت به عزیزترین‌ها (امام حسن(ع) و امام حسین(ع)) روا نمی‌دارد (همان). امام در جملات خود با تأکیدها و قسم‌های فراوان و مضامین مشابه، در صدد بیان مقصود خود است و او را با شدیدترین و تلخ‌ترین لحن انذار می‌دهد.

امام در جنگ با ناکثان، قاسطان و مارقان، خود را مأمور الهی می‌داند، شجاعتش در کودکی را می‌ستاید و خود را تابع محض و دست‌پرورده پیامبر معرفی می‌کند. همچنین جایگاه خود را -در کودکی و جوانی- نسبت به پیامبر رفیع و غیر قابل انکار می‌داند و به صورت تفصیلی بیان می‌کند. امام خود را اول مؤمن به پیامبر و از صدیقین و ابرار می‌شمارد (خطبه ۱۹۲: ۲۹۹-۳۰۲) و جایگاه خود را دست‌نیافتنی و بسیار والا جلوه می‌دهد.

از مجموع موارد به صورت متعدد برداشت می‌شود که، عموماً تمجید، تزکیه، ستایش و فخر به خود، زمانی القا شده است که ابتدا افراد یا گروه‌هایی را ملامت کرده و بعد از خود چنین ستایش کرده است و یا عکس آن (در موارد کمتر)، یعنی ابتدا گله و تحقیر و استضعاف مخالف صورت گرفته، و سپس خود را ستوده است. درک این مسئله با توجه به رابطه‌ی تنگاتنگ

خودشیفتگی و خشم، دقیق‌تر می‌شود. چراکه طبق برخی مطالعات، خودشیفتگی آسیب‌پذیر (و نه خودبزرگ‌بینی) محرک قوی خشم، خصومت و رفتار پرخاشگرانه است. همچنین این مسئله منجر به بی‌اعتمادی به دیگران و نشخوار فکری خشمگینانه می‌شود (Krizan & Johar, 2015: 784). البته خودستایی امام علی(ع) هرچند در برخی از ابعاد با این موضوع هم‌گرایی دارد، ولی بدان جهت که به خودشیفتگی منتهی نمی‌شود، از آسیب‌های آن مصون است و فقط از جهت کنشی با برخی از نمودهای بیرونی این مسئله همچون خشم و بی‌اعتمادی، اشتراک و شباهت پیدا می‌کند.

۲.۲.۵ اعتماد و اطمینان به خود

طبق عنوان قبل، طبیعتاً شخصی که خود را حق و هواخواه حق می‌داند، به خود اعتماد و اطمینان دارد.

امام علی(ع) خود را همواره راستگو معرفی می‌کند و (در امور معنوی) جز راست نشنیده است (و گوش خود را در معرض ناصواب قرار نداده است). همچنین نه خود را گمراه می‌داند و نه گمراه‌کننده (حکمت ۱۸۵: ۵۰۲).^{۱۸}

از مصادیق بروز بیرونی اعتماد به خود، مواقع سختی است که جان آدمی در معرض خطر بزرگ است. نمود و ظهور این حالت نفسانی، مرحله‌ی راستی‌آزمایی آن است. امام علی(ع) در تمامی جنگ‌ها (قبل و بعد اسلام، داخلی-خارجی) خود را بر حق می‌داند و خود را در معرض مرگ و نیزه‌ها قرار می‌دهد و در این راه هیچ شک و شبهه‌ای به خود را نمی‌دهد. امام علی(ع) بعد از شنیدن خبر استنکاف اهل جمل از بیعت، از این فراخوانی او به جنگ، بسیار اظهار تعجب می‌کند (خطبه ۲۲: ۶۴).

موارد شجاعت امام در برابر مرگ، از این ادعا (اندکی پیش از مرگ و بعد از ضربه این ملجم به فرق او) آبخور می‌گیرد که:

به خدا که با مردن چیزی به سر وقت من نیامد که آن را نپسندم، و نه چیزی پدید گردید که آن را نشناسم، بلکه چون جوینده آب به شب هنگام بودم که ناگهان به آب رسد، یا خواهانی که آنچه را خواهان است بیابد (نامه ۲۳: ۳۷۸ و ۳۷۹-شهادت، ۱۳۷۷: ۲۸۴).

بنابر قرآن (الجمعة: ۶)، ملاک ولی خدا بودن و صداقت، نترسیدن از مرگ است.

۳.۲.۵ بیان فضائل و تمجید از خود

این بخش، بخش نمود عینی و بیرونی دو مورد قبل است و امام چرایی حق‌بودن و اعتماد به خودش را با «خودنمایی» توصیف می‌کند.

در یکی از خطبه‌ها، بعد از حمد خداوند، از **اخلاص** و مطابقت نهان و بیرون خود سخن می‌گوید. سپس مردم را از مخالفت با خود بر حذر می‌دارد و خویش را زبان گویای افعال و کردار پیامبر(ص) معرفی می‌کند (خطبه ۱۰۱: ۱۴۶ و ۱۴۷). همچنین امام در شورای تعیین خلیفه سوم، از سبقت در ایمان خود سخن می‌گوید و اعضای شوری را به گوش سپردن به سخنان خود دعوت می‌کند (خطبه ۱۳۹: ۱۹۶).

در نامه به یکی از کارگزاران خود در بصره، **تبعیت محض از پیامبر** را از افتخارات و فضائل خود برمی‌شمارد و از **شجاعت** خود سخن می‌گوید که اگر تمام عرب بر کشتن او هم‌دست شوند، فرار نمی‌کند (نامه ۴۵: ۴۱۸). با همین مضمون، در نامه‌ای به اهل مصر از شهامت و بی‌باکی خود در راه حق می‌گوید (نامه ۶۲: ۴۵۲).

بیان مصادیق **شجاعت** یکی دیگر از فضائل پر رنگ ادعایی امام در نهج‌البلاغه است. در سخنانی پیرامون خروج طلحه و زبیر برای جنگ با او، از **سلحشوری و جنگاوری** خود سخن می‌گوید. در ادامه طلحه را مذمت می‌کند و ترس و طمع آنان را به تصویر می‌کشد (خطبه ۱۷۴: ۲۴۹). همانطور که اشاره شد، شجاعت و سلحشوری ریشه در از مرگ نترسیدن دارد. امام و هزارمرتبه با شمشیر کشته‌شدن را بر مرگ در بستر ترجیح می‌دهد (خطبه ۱۲۳: ۱۸۰).

امام بعد از جنگ نهروان، بخشی از **فضائل** خود را به صورت موجز ذکر می‌کند. فضائلی همچون: سخنوری، هدایت‌یافته در میان ضلالت دیگران، مرتبه بالا، استوار همانند کوه، نکونامی، رضایت به قضای الهی، تسلیم امر او، صداقت، اول مؤمن (خطبه ۳۷: ۸۰ و ۸۱).

امام در بیان **زهد** خود، از کفش بارها پینه زده خود می‌گوید که از پینه زدن دوباره آن خجالت می‌کشد و این شیوه سبک‌باری را راه رسیدن به مقصد می‌داند (خطبه ۱۶۰: ۲۲۹). همچنین در سختگیری به خود، از روش زیست‌درویشی می‌گوید و نهایت زهد خویش را به تصویر می‌کشد (نامه ۴۵: ۴۱۷).

۳.۵ بنیادگرایی و جزم‌اندیشی امام علی(ع)

در بخش «رضایت و اطمینان از خود» بیان شد که چگونه امام خود را مرکز یقین معرفی می‌کند و به آموزه‌ها، آموخته‌ها و آورده‌های خویش یقین دارد و مقدمه جزم‌اندیشی و «خودبسنده‌گی» را فراهم می‌آورد.

درباره بنیادگرایی تعریف جامعی وجود ندارد (احمدوند، ۱۳۸۵: ۱۱۲). آنچه از بنیادگرایی در این عنوان مدنظر است، شباهت مفهومی بنیادگرایی به جزم‌اندیشی و جزم‌گرایی مطابق با تعریف «عمادالدین باقی» است (درویشی و شریعتی، ۱۳۹۹: ۱۷). به این معنی که اصول و مفاهیم تثبیت‌شده در ذهن امام علی(ع) از نظر او یقینی شمرده می‌شود، شک در آن روا نمی‌باشد و بر اساس آن و اقتضائات زمانه، رفتار و کنش‌های او شکل می‌گیرد.

بنیادگرایی (جزم‌اندیشی) یا از جهل، و یا از علم سرچشمه می‌گیرد و علم به دو دسته علوم غیبی و علوم تحصیلی-اکتسابی تقسیم می‌شود و شدت ایجاد تسکین و اعتماد به خود، در دارنده علم غیب به مراتب بیشتر از دارنده علوم عادی و تحصیلی است. وقتی علم الهی به زعم دارنده آن به چیزی ضمیمه شود، جزم‌اندیشی در چنین موارد، لامحاله است و جزء لاینفک آن شمرده می‌شود.

مطالعات زیادی نشان داده‌اند افرادی که به باورهای بنیادگرا یا راست‌آیین اعتقاد دارند، هم‌چنین اقتدارگراتر، جزم‌اندیش‌تر، و از نظر نژادی متعصب‌ترند (Argyle, 2000: 62; Beit-). (Hallahmi & Argyle, 1997: 18). اعتقادات راسخ، یعنی «یقین وجودی»، مستقل از شرکت در کلیسا و نیز نیایش‌های خصوصی، مخصوصاً در مورد افراد مسن‌تر و کم‌سوادتر با رضایت از زندگی ارتباط دارد. بنیادگرایان خوش‌بین‌ترند و همین یقین اعتقادی بخشی از علت افزایش کلیساهای «سخت‌گیر» است. شواهدی دال بر این وجود دارد که اعضای کلیساهای بپتیست (Baptists) در ایالات متحد آمریکا که اکثراً بنیادگرا هستند به‌طور متوسط از اعضای کلیسای آزاداندیش شادترند (Ellison et al, 1989: 112). بر این اساس بنیادگرایی، سکونت و آرامش درونی را به ارمغان می‌آورد. پس به طریق اولی داشتن علم غیب و یقین به صحت آن، سکونت و آرامش درونی می‌آورد و آدمی را از استرس‌ها و اضطراب‌های ناشی از کشمکش‌های دنیوی، مقداری مصون می‌دارد.

گاهی اعتماد به نفس، بنیادگرایی و جزم‌اندیشی شخصی ایجاد می‌کند. هم‌چنین ثبات در طریق و عدم توجه به حرف دیگران را در پی دارد. از نظر امام علی(ع)، آنکه مطمئن به چشمه (آب) باشد، تشنه نمی‌ماند (خطبه ۴: ۵۱) و برای سیراب‌شدن مانعی وجود ندارد. البته هضم و

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۶۳

درک این علم نیاز به درک و ظرفیت خاص دارد و اگر در جای درست قرار نگیرد، آشفستگی زیادی می‌آورد. چنانچه به امام چنان علمی اعطا شده است که اگر آن علم به دیگران عرضه شود، همچون ریسمان‌های داخل چاه عمیق، مضطرب و لرزان می‌شوند (خطبه ۵: ۵۲).

شخص بنیادگرای راستین، در کنش‌های جبران‌ناپذیر جزم‌اندیش است و راه خود را جز حق نمی‌پندارد و تا سر حد مرگ چنین راهی را ادامه می‌دهد (خطبه ۶: ۵۳). امام علی(ع) چندان در راه خود استوار و مطمئن است که وقتی علائم مرگ را می‌بیند، حسرت و افسوس بر مرگ نمی‌خورد و مرگ را با ذکر قسم - فوز و پیروزی خود می‌داند (مبرد، ۱۴۰۹، ج ۲: ۱۶۶)^{۱۹}.

امام هیچگاه بنیادگرایی شخصی و اطمینان به خود را از دست نمی‌دهد (خطبه ۴: ۵۱). دیگرانی که در مسیر او نباشند را باطل می‌پندارد و حق را تکثرپذیر نمی‌داند (خطبه ۱۶: ۵۷). همچنین بعد از خبر پیمان‌شکنی طلحه و زبیر (موسوی، ۱۴۲۶، ج ۴: ۳۷۲)، شبیه این سخنان را بر زبان جاری کرد و مردم را به صورت ضمنی از جوی خون ترساند و تهدید کرد (خطبه ۱۰: ۵۴). همچنین قبل از شروع جنگ در صفین (موسوی، ۱۴۲۶، ج ۵: ۴۷۷) علاوه بر اطمینان به خود در هواخواهی حق، خود را در صورت عمل به گفته‌هایش - ضامن سعادت مردم معرفی می‌کند (خطبه ۲۴: ۶۶).

تمامی این موارد جزم‌اندیشی در مورد شخص خود امام است. چرا که خود را مؤید از جانب خدا و رسول او می‌داند. ولی از نظر امام بنیادگرایی در ساحت علم دیگران، چنین نیست و جزم‌اندیشی برای دیگرانی که به علم الهی متکی نیستند، روا نمی‌باشد. امام در مخالفت با جزم‌اندیشی مدعیان دروغین قضاوت، جزم و اعتماد به علمشان را مذمت می‌کند (خطبه ۱۷: ۶۰). این نفی جزم‌اندیشی مخصوص کسانی است که دسترسی مستقیم به منبع وحی ندارند و مربوط به جایی است که فرد جاهل، به هیچ‌چیز ماورای علم خود، توجه و التفات نمی‌کند.

جزم‌اندیشی غیر متکی به علم الهی ویژگی‌های منفی زیادی همچون جمود، تعصب، تضييع حقوق دیگران و خشونت را به همراه دارد که امام عاری از آن است. به صورت نمونه «خریت بن راشد»، سر به عصیان برداشت و خروج کرد. برخی اصحاب اصرار داشتند که حضرت او را دستگیر کند، ولی امام با این استدلال که اگر هرکس که متهم باشد را دستگیر کنیم، تمام زندان‌ها پر می‌شود و جز زمانی که مخالفت صریح نداشته باشند، عقوبت آنان روا نیست (تقفی کوفی، بی تا، ۱: ۳۳۵). همچنین امام بر خود روا نمی‌دارد که مردم را بر آنچه خوش نمی‌دارند، اجبار کند (خطبه ۲۰۸: ۳۲۴). چنانچه امام در نامه‌ای به «قرظة بن کعب» گفت: احدی را

نمی‌توانم بر کاری که اکراه دارد، اجبار کنم (بلاذری، ۱۹۹۶، ج ۲: ۱۶۲). با این روش امام به آزادی سیاسی و اجتماعی مردم احترام می‌گذاشته و در سیاست و امور اجتماعی شخصی بنیادگرا نبوده است.

امام در مذمت تعصب که ریشه در بنیادگرایی دارد، آن را به خاطر جهل نسبت به سبب و علت اشیاء می‌داند (خطبه ۱۹۲: ۲۹۵). همچنین در مذمت اصل عصیبت گوید: «پس اگر به ناچار تعصب ورزیدن باید، در چیزی تعصب ورزید که شاید در خوی‌های نیک و گزیده و کردارهای پسندیده.» (خطبه ۱۹۲: ۲۹۵ - شهیدی، ۱۳۷۷: ۲۱۸). در این عبارات اصل تعصب حتی در نیکویی‌ها مذمت می‌شود ولی در صورت ناچاری از خوی عصیبت و عدم امکان تغییر آن، امام مردم را به سمت خوبی‌ها و اخلاق نیکو سفارش می‌کند.

۶. نتیجه‌گیری

۱. "CCR" (بازنمایی‌های ساختاری متنی) روش جدیدی برای متن‌کاوی روانشناسانه است که با وجود محدودیت در زوایای تحلیلی داده‌ها، به فهم نو از متن کمک به‌سزایی می‌کند.

۲. نمره کل مؤلفه‌های خودشیفتگی امام علی (ع) ۱۳/۶۸۹۶ است و بر این اساس، امام در نگاه کلی شخصیت خودشیفته ندارد. زیرمقیاس «خودنمایی» - که به نوعی ذیل مفهوم خودستایی محسوب می‌شود - و «قدرت و اختیار»، بیشترین میزان را نسبت به زیرمقیاس‌های دیگر دارد. پس از آن «خودبسندگی» قرار می‌گیرد و «غرور و خودبینی» پایین‌ترین میزان را به خود اختصاص می‌دهد و وظائف رهبربودن، امام را بر «انتفاع» از مردم در راستای صلاح جامعه، پیش می‌برد.

۳. در مواردی که کمترین آمار خودشیفتگی در نهج‌البلاغه مشاهده می‌شود، موضوع سخن موارد سلبی و مذمت‌آمیز را شامل می‌شود. موضوعات «حقانیت»، «مدح و ذم» و «جنگ»، بیشترین زیرمقیاس‌های خودشیفتگی را در متن می‌رساند و در راستای مضامین، شدت آوایی در واژگان دیده می‌شود و ضرب‌آهنگ جملات متناسب با مسئله جنگ، تندتر و موزون‌تر است و از واژگان باصلا‌بت‌تر استفاده شده است. همچنین ارتباط خودشیفتگی با کوتاه و متراکم بودن جملات، اعم از خطبه، نامه و حکمت مشهود است.

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۶۵

۴. امام علی(ع) در مقابل خداوند، شأنی برای خود قائل نیست. آنچه بر زبان جاری می‌کند، فخری در برابر انسان‌هایی - به زعم او - با رتبه پایین‌تر، و بیان ویژگی‌های امام راهنما است. وقتی از خداوند می‌گوید، «تفاخر» کم‌رنگ می‌شود و از خود نمی‌گوید. خود را در برابر انسان‌های دیگر جز رسول خدا - برتر می‌داند و فخر را در هر حال مذموم نمی‌داند. این امر به تنهایی با تواضع در برابر خلق تضاد و تنافی ندارد. چنانچه طبق داده‌های متن کاوی، «خودنمایی» و خودستایی امام، رابطه قابل توجهی با «غرور و خودبینی» ندارد. علاوه بر اینکه بالارفتن آمار خودشیفتگی در محدوده نمره میان ۱۰ تا ۲۵، نشان از همگرایی خودستایی با احترام به خویشان، عزت نفس و سلامت فرد خودستا دارد.

۵. ریشه‌یابی خودستایی در نگاه امام علی(ع)، به «اصالت» برمی‌گردد و ریشه و سرشت خویش را می‌ستاید. بیان فضائل و تمجید از خود، نتیجه «رضایت از درون» و «اعتماد، حقانیت و اطمینان به خود» است. اخلاص، تبعیت محض از پیامبر، سلحشوری - جنگاوری و زهد، از جمله مواردی است که امام با آنها خود را می‌ستاید و به برخی فضائل خویش را ملقب می‌کند.

۶. از مجموع موارد خودستایی در نهج‌البلاغه برداشت می‌شود که، عموماً تمجید، تزکیه، ستایش و فخر به خود، زمانی بیان شده است که، ابتدا افراد یا گروه‌هایی را ملامت کرده و بعد از خود چنین ستایش کرده است.

۷. خودستا ناچار و گاه ناخواسته، با شخص خودشیفته(نارسیسم) اشتراکاتی دارد. تا شخصی از خود، راضی نباشد، حس «تقدم» در او نباشد و رضایت درونی و اطمینان به خود نداشته باشد، فخر را با چنین گستردگی و تنوع، دست‌مایه قرار نمی‌دهد و به شیوه‌های مختلف و در جایگاه‌های گوناگون از آن بهره نمی‌برد. امام علی(ع) با تمجیدهایش، خود را بلندمرتبه می‌داند و از جهان درونی و شخصی خود راضی است. از این جهت امام شخصی رضایتمند است و مبتلا به خودکم‌بینی نیست. این امر در «خودنمایی»، احساس «قدرت و اختیار» و «خودبستگی» ظهور پیدا می‌کند.

از منظر دیگر، شخصی که فاصله فضیلت خود را با دیگران زیاد ببیند و زمانه و مردم زمانه با او هم‌ساز نباشند، طبیعتاً سطح احساس رضایتمندی او در نسبت با خارج از شخصیت خود، پایین می‌آید و از این منظر شخصی ناراضی محسوب می‌شود و عبارت‌های امام گویای نارضایتی از مردم و زمانه خود است. طبق این گزاره، طبیعتاً امام

از زندگی خارجی خود راضی نیست و بین تصور و عالم بیرون فاصله زیادی است. این پارادوکس (paradox) درون و بیرون را می‌توان در بیشتر افراد خودستا مشاهده کرد. البته امام با شکوه‌ها و خودستایی به والایش (sublimation)، روان‌پالایی و برون‌ریزی افکار خود دست می‌یابد و قدرت ایمنی روان خود را بالا می‌برد. در نتیجه، در برابر سختی‌ها مقاومت می‌کند و از مواضع خود عقب‌نشینی نمی‌کند و در خود شک و تردید را روا نمی‌دارد.

۸. این پژوهش سعی کرده است تا حالات، علل و انگیزه‌های انسانی امام علی (ع) که با خودستایی او در ارتباط است، مورد بررسی قرار دهد و بر خلاف پژوهش‌های پیشین که از اساس یا خودستایی را در مورد امام روا نمی‌داشته‌اند، و یا از دید روانشناسانه و کامل موضوع را مورد بررسی قرار نداده‌اند، از منظر انسانی به مسئله بنگرد.

*پیشنهاد می‌شود برای پژوهش‌های بعدی از ظرفیت بالای الگوی زبانی بکر و خلاقانه "CCR" که علوم مختلف شناختی را به خدمت می‌گیرد، برای مطالعات تطبیقاتی و مقایسه و راستی‌آزمایی متون کهن دینی مورد استفاده قرار گیرد تا عمق تحلیل‌های دینی بر اساس علوم انسانی مدرن شکل صحیح‌تر و انسانی‌تری به خود بگیرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. به این معنی که دیکشنری انسان‌ساخت بر داده‌های آماری تأثیر مستقیم بگذارد.
۲. برای مطالعه بیشتر به کتاب «یادگیری عمیق مصور» (Deep Learning Illustrated-2019) نوشته جان کرون (Jon Krohn) مراجعه شود.
- Krohn, Jon. (2019). Deep Learning Illustrated. Addison-Wesley Professional.
3. <https://blog.arabtherapy.com/>
4. The narcissistic personality
۵. زیرمقیاس «قدرت و اختیار» دارای ۸ آیتم، «خودبستگی» ۶ آیتم، «تقدم» ۵ آیتم، «خودنمایی» ۷ آیتم، «انفعال» ۵ آیتم، «غرور و خودبینی» ۳ آیتم و «ملقب کردن» ۶ آیتم دارد.
6. <https://github.com/Ali-Omrani/CCR>
۷. «گیت‌هاب» بستری است برای برنامه‌نویسان تا پروژه‌های نرم‌افزاری خود را در آن بارگذاری، سازماندهی و با دیگران به اشتراک بگذارند.

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۶۷

۸. بدین ترتیب: ۲-۳۷-۴۳-۷۷-۷۸-۱۰۲-۱۰۳-۱۰۴-۱۰۵-۱۰۸-۱۱۵-۱۲۰-۱۲۱-۱۲۲-۱۲۳-۱۲۶-۱۳۰-
۱۳۱-۱۳۲-۱۴۷-۱۵۰-۱۹۰-۱۹۱-۱۹۴-۱۹۹-۲۰۰-۲۳۶-۲۵۷-۲۶۱-۲۶۲-۲۶۷-۲۷۲-۲۷۳-۲۷۶-۲۷۷-
۲۸۳-۲۸۷-۲۸۹-۲۹۱-۲۹۲-۲۹۶-۲۹۹-۳۱۱-۳۱۷-۳۱۹-۳۲۲-۳۲۳-۳۲۵-۳۴۴-۳۴۹-۳۵۲-۳۵۷-
۳۶۷-۳۶۹-۳۷۰-۳۷۲-۳۷۳-۳۷۴-۳۷۹-۳۸۰-۳۹۰-۳۹۱-۳۹۳-۳۹۶-۴۰۲-۴۰۵-۴۱۵-۴۱۶-۴۱۷-۴۱۹-
۴۲۰-۴۲۹-۴۳۰-۴۳۲-۴۴۳-۴۵۱-۴۵۳-۴۵۵-۴۶۴-۴۶۷-۴۶۸-۴۷۲-۴۷۳-۴۷۴

۹. هرچند در همین گزاره می‌توان مناقشه کرد و اصل آن را نه بد و نه خوب شمرد. زیرا به نیت و هدف خودستا باید نگریست و ریشه را در آنجا یافت. البته غالباً از «خودستایی» استفاده ناروا شده است و به جهت مصادیق بیرونی، آنچه ابتدا به ذهن می‌رسد، مذموم بودن خودستایی است.

۱۰. روش آماری معادله رگرسیون برای بررسی و مدل‌سازی رابطه میان یک متغیر وابسته و یک یا چند متغیر مستقل به کار می‌رود و نتایج آن دربرگیرنده ضریب تعیین، ضرایب رگرسیون، معناداری آماری و باقی‌مانده‌ها می‌باشد.

۱۱. شماره و صفحات بر اساس نسخه «صبحی صالح» (۱۹۶۷) است.

۱۲. در تمام دسته‌ها ملاک آمارگیری بر اساس تمام متن خطبه‌ها، نامه‌ها بوده است، نه فقط عباراتی که ناظر بر خودستایی بوده است. همچنین حکمت‌هایی که بسیار مختصر بوده‌اند و یا در روند آماری به کلیت متن نهج‌البلاغه آسیب می‌رسانند، در تحلیل آماری در نظر گرفته نشدند. چراکه حکمت‌های کوتاه به عنوان متن یکپارچه قابل تحلیل که ابتدا و انتهای آن مشخص باشد، محسوب نمی‌شود و تقطیع کوتاه آن با تحلیل ساختاری یک متن منسجم و پیوسته، ناسازگاری دارد. همچنین در پرسشنامه خودشیفتگی جملات سوالی محور متن‌کاوی است و این مسئله در برخی موارد سبب بالارفتن غیرطبیعی میزان زیرمقیاس‌های خودشیفتگی در متن کوتاه می‌شود و در مقایسه با متن‌های بلند، تحلیلگر متن را به اشتباه می‌اندازد. بدین جهت از بسیاری حکمت‌ها صرف نظر شد تا میانگین نمره متن را بی‌جهت بالا نبرد.

۱۳. با توجه به قاعده «يعرف الأشياء بأضدادها»، در این مورد امام هادی بودن خود را به رخ می‌کشد.

۱۴. در ظاهر «تفاخر به زهد»، با «زهد» منافات دارد. ولی اگر ریشه خودستایی امام را در اغراض دنیایی نبینیم، فهم مسئله دور نمی‌نمایاند. امام با مذمت دنیا و نهی از آن، از کرده‌های خود می‌گوید و فخر تولید می‌شود.

۱۵. موسوی، ۱۴۲۶؛ ج ۴: ۵۰۷

۱۶. برای مطالعه بیشتر به فصل دوم کتاب "A theory of objective self awareness. Academic Press (1972)" تألیف «شلی دووال» (Shelley Duval) و «رابرت ویکلانند» (Robert Wicklund) مراجعه شود.

۱۷. مشهور آن است این نامه هنگامی که «عبدالله بن عباس» والی بصره بود، برای او نوشته شده است. شواهد دیگر (متنی غیرمتنی) هم بر این مسئله گواه است (ابن میثم، ۱۴۳۰: ۸۶۷).

۱۸. البته چنانچه در برخی از نسخه‌ها (ابن ابی الحدید، ۱۹۶۳، ج ۱۸: ۳۶۸- نهج البلاغه مُصَحَّح، ۲۰۱۰: ۶۶۶- فیض الإسلام، ۱۳۵۱: ۱۱۷۲) «كُذِّبْتُ» (بدون تشدید) آمده است، معنی چنان است که بیان گردید. ولی اگر «كُذِّبْتُ» (باب تفعیل) و با تشدید «ذ» باشد، به عبارت به این معنی است حرف‌های من -در درستی- هیچگاه تکذیب نشده است. در جای دیگر امام ادعا می‌کند که؛ «هیچ‌گاه از زمانی که حق را دیدم، در آن شک نکردم.» (حکمت ۱۸۴: ۵۰۲).

۱۹. فزت ورب الكعبة.

کتاب‌نامه

قرآن مجید

ابن ابی الحدید، عبدالحمید (۱۹۶۳). شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، ج ۱۸. مصر: دار إحياء الكتب العربية.

ابن شاذان قمی، شاذان بن جبرئیل (۱۳۶۳)، الفضائل، ج دوم، رضی: قم.

ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۰۹)، إقبال الأعمال، ج ۲، چاپ دوم، دار الكتب الإسلامية: تهران.

ابن منظور، جمال الدین (۱۹۶۸)، لسان العرب، ج ۵، بیروت: دار صادر دار بیروت.

ابن میثم، میثم بن علی (۱۴۳۰)، شرح نهج البلاغه، ج دوم، قم: دار الحییب.

احمدوند، شجاع (۱۳۸۵)، «رویکردهای نظری به مفهوم بنیادگرایی (با تأکید بر بنیادگرایی یهودی)»- فصلنامه علمی پژوهشی-پژوهشگاه علوم سیاسی، س ۱، ش ۲، تابستان.

امین ناجی، محمدهادی، سیدمحمد مهدی جعفری، و مزگان حامی (۱۴۰۲)، «بررسی کنش‌های تحمیدی امام علی (علیه‌السلام)، با مردم و سپاهیان در مواجهه با قاسطین، با تکیه بر نهج البلاغه»، دوفصلنامه علمی-پژوهشنامه علوی، س ۱۳، ش ۲۵، تابستان.

بلاذری، أحمد بن یحیی (۱۹۹۶). جمل من أنساب الأشراف، تحقیق سهیل زکار وریاض الزرکلی، ج ۲، چ اول. بیروت: دار الفکر.

پاکتنچی، احمد (۱۳۹۳)، روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث، چ دوم، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

ثقفی کوفی، ابراهیم بن محمد (۱۳۹۵)، الغارات، تحقیق سید جلال الدین محدث، تهران: انجمن آثار ملی.

خفاجی، محمد عبد المنعم (۱۹۹۲)، دراسات فی الأدب الجاهلی و الإسلامی، چ اول، بیروت: دار الجلیل.

خویی، حبیب الله بن محمد (۱۴۰۰)، منهاج البراعة، شارح: حسن حسن زاده آملی و محمدباقر کمره‌ای، ج ۲۱، تهران: مکتبه الاسلامیه.

واکاوی بن‌مایه‌های خودستایی امام علی(ع) ... (محمد حسین خوانین زاده و دیگران) ۶۹

درویشی، هادی و سارا شریعتی (۱۳۹۹)، «بنیادگرایی اسلامی و بدیل‌های مفهومی آن»، فصلنامه علمی-مجله جامعه‌شناسی ایران، س ۲۱، ش ۳، پاییز.

رضی، محمد بن‌الحسین (۱۳۷۷). *نهج‌البلاغه*، ترجمه سید جعفر شهیدی، چ دوازدهم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

رضی، محمد بن‌الحسین (۱۹۶۷). *نهج‌البلاغه*، تحقیق صبحی الصالح، چ اول، بیروت: بی‌نا.

رضی، محمد بن‌حسین (۲۰۱۰)، *نهج‌البلاغه علی‌أربع نسخ خطیة قدیمه*، تحقیق و ضبط: قیس بهجت عطار، چ اول، قم، مؤسسه الرافع للمطبوعات.

صفاری‌نیا، مجید، فرهاد شقاقی، و بهرام ملکی (۱۳۹۱)، «بررسی مقدماتی ویژگی‌های روانسنجی پرسشنامه شخصیت خودشیفته»، فصلنامه علمی-مطالعات روانشناسی بالینی، س ۳، ش ۸، پاییز.

فاخوری، حنا (بی‌تا)، *الفخر والحماسه*، چ پنجم، دارالمعارف: مصر.

فتاحی زاده، فتحیه، صدیقه کاشفی، و محمد عترت‌دوست (۱۴۰۰)، «مراحل نفوذ شیطان و راه‌کارهای مقابله با آن بر مبنای تحلیل محتوای مضمونی خطبه قاصعه امام علی(ع)»، دوفصلنامه علمی-پژوهشنامه علوی، س ۱۲، ش ۲۴، زمستان.

فیض‌الإسلام، علی‌نقی (۱۳۵۱)، ترجمه و شرح *نهج‌البلاغه*، تهران: بی‌نا (صحافی فیض).

قنبری برزبان، علی و داوود زهرانی، (۱۴۰۱)، «مطالعه و تحلیل تاثیر خلیقات اجتماعی بر توسعه اجتماعی؛ از منظر امام علی(ع)»، دوفصلنامه علمی-پژوهشنامه علوی، س ۱۳، ش ۲۶، زمستان.

کرمانی، نوید (۱۴۰۰). *زیان به‌منابه معجزه قرآن متن اصلی فرهنگ عربی*، ترجمه ملیحه احسانی نیک و لیلا ذوالفقاری، چ دوم، تهران: کرگدن.

ماردینی، رغداء (۲۰۰۲)، *شواعر الجاهلیة (دراسة نقدیة)*، دار الفکر: بیروت.

مبرد، محمد بن‌یزید (۱۴۰۹)، *الکامل فی اللغة و الأدب*، محقق تغارید بیضون و نعیم زرزور، ج ۲، دار الکتب العلمیة: بیروت.

مصطفوی، حسن (۱۳۶۸)، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، ج ۹، چ اول، تهران: وزار الثقافة و الإرشاد الإسلامی.

مفید، محمد بن‌محمد (۱۴۱۳)، *الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، ج ۱، چ اول، قم: مؤسسه آل‌البت (ع).

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران- (۱۳۸۶)- پیام امام امیر المؤمنین علیه السلام شرح تازه و جامع بر نهج‌البلاغه، چ چهارم- تهران: دار الکتب الإسلامیة.

موسوی، صادق (۱۴۲۶). *تمام نهج‌البلاغه*. محقق فرید سید، گردآورنده محمد عساف، ج ۴ و ۵، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

ویگوتسکی، لو سمینویچ (۱۳۹۲)، روان‌شناسی هنر، ترجمه دکتر بهروز عزیدفتری، چ سوم، تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.

هیوم، دیوید (۱۴۰۱). جستارهای زیبایی‌شناسی، ترجمه محسن کرمی، چ دوم، تهران: کرگدن.

Argyle, Michael (2000), *Psychology and Religion: An Introduction*, New York, NY: Routledge.

Atari, Mohammad, Omrani, Ali, & Dehghani, Morteza. (2023). Contextualized Construct Representation: Leveraging Psychometric Scales to Advance Theory-Driven Text Analysis. <https://doi.org/10.31234/osf.io/m93pd>.

Back, Michael D., Küfner, Anne C., Dufner, Michael, Gerlach, Timo M., Rauthmann, Julian F., & Denissen, Jaap J. (2013). Narcissistic Admiration and Rivalry: Disentangling the Bright and Dark Sides of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105(6), 1013–1037. <https://doi.org/10.1037/a0034431>.

Bandura, Albert. (1991). Social Cognitive Theory of Self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 248-287. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90022-L](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90022-L).

Baumeister, Roy Frederick (1994), How Stories Make Sense of Personal Experience: Motives that Shape Autobiographical Narratives, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 676-690. <https://doi.org/10.1177/0146167294206006>.

Beit-Hallahmi, Benjamin and Argyle, Michael (1997), *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*, London: Routledge.

Ellison, Christopher Gaillard, Gay, David, and Glass, Thomas (1989) Does Religious Commitment Contribute to Individual Life Satisfaction? *Social Forces*, Volume 68, Issue 1, September 1989, Pages 100–123. <https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/2579222>.

Foster, Jacob Drick, Shiverdecker, Levi Kevin, & Turner, Iian Nill. (2016). What Does the Narcissistic Personality Inventory Measure Across the Total Score Continuum? *Curr Psychol*, 35, 207–219. <https://doi.org/10.1007/s12144-016-9407-5>.

Freud, Sigmund. (1914). On narcissism: An introduction. *Standard Edition*, 14, 67-102.

Hebl, Junior, & Robert Enright (1993). Forgiveness as a Psychotherapeutic Goal with Elderly Females. *Psychotherapy*, 30, 658-667. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-3204.30.4.658>.

Kohut, Heinz. (1971). *The Analysis of the Self: A Systematic Approach to the Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders*. New York: International Universities Press.

Krizan, Zlatan, & Johar, Omesh. (2015). Narcissistic Rage Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(2), 784–801. <https://doi.org/10.1037/pspp0000013>.

Maslow, Abraham H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>.

McCullough, Michael E., Worthington, Everett L., Jr., & Rachal, Kenneth C. (1997). Interpersonal Forgiving in close Relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 321–336. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321>.

- Raskin, Robert, Terry, Howard (1988) A Principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(5), 890-902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.5.890>.
- Ryckman, Richard M. (2008). *Theories of Personality*. Belmont: Thomson Wadsworth.
- Sedikides, Constantine, Rudich, Arik, Gregg, Adams, Kumashiro, Madoka, and Rusbult, Caryl (2004). Are Normal Narcissists Psychologically Healthy? Self-Esteem Matters. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87 (3), 400-416. DOI: 10.1037/0022-3514.87.3.400.
- Simchon, Almog, Hadar, Brian, & Gilead, Madison. (2023). A Computational Text Analysis Investigation of the Relation between Personal and Linguistic Agency. *Commun Psychol*, 1(1), 23. <https://doi.org/10.1038/s44271-023-00020-1>.
- Weiss, Keras, Khoshgoftaar, Taghi M., & Wang, Dayong D. (2016). A Survey of Transfer Learning. *Journal of Big Data*, 3(1), 9. DOI: 10.1186/s40537-016-0043-6.
- Yang, Yongliang, Zhao, Mintao, & Li, Yuting. (2023). Are Narcissists More Satisfied with Their Lives? The Mediating Roles of General Trust and Positive Emotions. *Curr Psychol*, 42, 27783-27798. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-03770-z>.

